СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

ГЛАС

X

СРПСКА КРАЉЕВСКА АКАДЕМИЈА

и

НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ

ПОСЛАНИЦА АКАДЕМИЈИ НАУКА ФИЛОСОФСКИХ

од

Стојана Новаковића

Прочитана на свечаном скупу академије, држаном 10 Септембра 1888 у славу стогодишњице Вука Стеф. Караџића.

БЕОГРАД

У крал.-српској државној штампарији

1888

БЕСАМРТНО СРПСКОМ СПОМЕНУ

ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА

ВЕЛИКОГА УЧИТЕЉА СРПСКЕ ПИСМЕНОСТИ А СРПСКЕ НАРОДНОСТИ
НЕНАДМАШНОГА ЗНАОЦА

о стогодишњици његова рођења

нека је у највећој скромности посвећена ова послани ца

У досадањем животу своме Српска Краљевска Академија имала је два тренутка од ванредног значаја. Гласима узвишене вредности, који су један од другога независно постали, а који се, међу тим, потпуно саглашавају, та два тренутка обележавају раду Српске Краљевске Академије правац за читаве низове година, унапред цртају читаву епоху у томе раду. Да погледамо које су та два тренутка.

Први је од њих свето-јованьска задужбина Његовог Величанства Краља Србије (од 7 Јануара 1888), којом Краљ из своје личне касе одређује Академији извесну годишњу суму новаца *„на расветљење Србије, српског земљишта, српског духа и српских особина"*.

Други је — научни завет првога председника Академије д-ра Ј. Панчића, написан три дана пред смрт његову, на дан проглашења краљевине, 22 Фебруара 1888.

Први председник Академије, славни природњак д-р Ј. Панчић поздрављa Академију са самртничког одра и поручује јој: *„да би за први почетак добро било. кад би се Академија ограничила на оне науке које се српства и јужног словенства, а нарочито земаља балканског полуострва тичу. Ту је* — вели председник — *наша прошлост закопана, а ту мислим да лежи и наша боља будућност, у коју ја*

чврсто и непоколебљиво верујем, јер јој ту све услове за што бољи успех посведневно гледам". А по том изреком и на првоме месту оставља Краљевској Српској Академији аманет: «*да се у списима наше Академије очува чистота нашег лепог језика онако, као што нам га народ даје и као што су нам га наши велики учитељи В. Караџић и Ђ. Даничић прописали*».

Како величанствен и колико потпун програм избија из Краљеве свето-јованске задужбине и из овога пророчког завета првога председника, д-ра Ј. Панчића!

На нама је, господо академици, да у живе руке примимо племениту Краљеву задужбину и пророчки председников аманет. На нама нарочито остаје дужност да се бринемо, како да извршимо председников аманет, како да указаним путем даље изведемо линију коју је указао најпре делом, па онда речју ум задахнут једнаком љубављу науке и народа, човек који се сам није бавио о језику, него о природним наукама, кроз којега је перо и опет проговорио дух идеалне народне будућности.

Прво, што услед тога аманета имамо да узмемо преда се, прва пошта коју имамо да одамо великоме примеру нашега првог председника, јесте да се упитамо: шта су задаци Академије у неговању језика српског; да обележимо наш рад на том пољу; да му прегледамо досадашњи, и да потражимо будући развитак.

У овим листићима ја сам рад потрудити се, да на брзу руку потражим и пред Академију и српски учени свет изнесем шта бар ја мислим да треба да су задаци Академије у неговању језика српског.

I.

Академија и речник. Шта се обично узима као задатак Академије?

Иоле књижеван читалац знаће, како се већ са самом Академијом, са самим тако рећи њеним именом спаја мисао о обради језика, о речнику, о уздигнућу језика на виши научни и књижевни значај.

То је врло природно.

Академије су обично представнице и средишта науке. Језик је и средина и средство свеколике друштвености, просвете и науке у свакоме народу. Језиком као ваздухом живи сав и друштвени и умствени покрет народни.

Не треба сметнути с ума, да Академије нису законодавства у науци. Наука успева само са слободом; дела су науке увек дела слободнога рада, она су увек дела духа људскога који се с пуном слободом снаге и покрета својих креће по неиспитаним путовима покушаја и успеха. С тога је дело појединих људи готово све оно што у науци закон чини. Али су свуда и у сваком народу Академије знатно утицале на научни развитак, и поглавито на развитак језика, дајући му правац, покрет и одредбу. Многи задаци из неговања језика припадали су Академијама и за то, што их други нико није могао радити из материјалних узрока.

Кад је 1635 године знаменити француски државник Ришеље установио Академију за француски језик, он јој је поставио задатак да „утврди употребу речима и да језику да лепоту и речитост". У томе се разумевао и речник и граматика. Та је Академија била срећна, што се у њој нашло људи који

су били на висини задатка, и који су умели да створе јединство и чистоту језика, да потакну суревновање и надметање писаца, да од чисто научне части академичке створе част која се мерила с највећим частима и државне и црквене службе. Тај сјајни резултат, који је остао као пример свима другим Академијама, постигнут је особитим тактом који је развијен у Академији француској, а који многи други, касније, нису били срећни да нађу. Академија је у тим својим основним радовима, како кажу историци, верно следовала духу језика народнога. Она није хтела ни да сама новац кује, нити да избацује из течаја онај који је уобичајен; она се ограничавала да скупља, пребира и једначи оно што је народни дух створио. Чувене су по заслугама својим за језик још и Academia della Crusca или Academia furfuratorum у Флоренцији, која је још раније, 1532, установљена и којој је главни задатак обнављање италијанског речника. На ове сјајне примере угледали су се после сви, чим се где дошло до установљења Академије. У нашем суседству мађарска Академија пошла је тим истим путем уз велико поштовање својега народа. У најновије доба (1884) у краљевској румунској Академији у Букурешту краљ и краљица су дошли у седницу академије, и обративши пажњу на задатак Академије у неговању језика, ту су установили нарочиту задужбину за израду и издавање академијског речника румунског језика. И од тога је речника већ изашла прва књига.

Није, дакле, чудо што су сјајни примери из књижевне историје и у нас привлачили пажњу књижевних људи у мучним тегобама кроз које је морало проћи образовање нашега књижевног језика у овоме

веку. Народно-револуционарне тежње у књижевности, којима се хтело да се чистим народним језиком избије стара традиција црквенога књижевнога језика, по којој се и народност идентификовала с религијом, наишле су на јак отпор у свима консервативним круговима и изазвале дуготрајну и упорну борбу. Слаби у својим унутрашњим разлозима, бранећи ствар која је имала против себе и потребе народног образовања и дух века, ови су се људи старали да у ученим срединама које су се почеле образовати и у којима су у први мах они имали већину, нађу за се заклона и обране. Њихово је држање имало за се једино, може бити, неки осећај о народној целини и о општој узвишености књижевнога језика над ситним говорима, за које се није одмах знало у какав ће положај доћи кад народни језик постане књижевни.

Тако се још 1841 Матица српска помешала у та питања и онда препоручила своме потпредседнику владици Платону Атанацковићу, да у договору још са неколико њезиних чланова „састави и одреди српску буквицу и ортографију или правопис.“ Владика Платон упита онда Вука Стеф. Караџића и Саву Текелију за мишљење, и они му обојица одговоре. Из одговора се види, да је питање било не само о правопису него и о говору. Вуков одговор од 19 Јануара 1842 казује ствари нама добро познате; Текелијин је за нас данас пун необичног интереса. Текелија изреком помиње пример француске и мађарске Академије, очевидно желећи, да се тим путем и наш спор расправи. Текелија, даље, каже да је словенски језик прави српски и да су га и Руси од Срба узели, па по својему дотерали; њега је страх дија-

лената, међу којима помиње и хрватски; он се нада да ће и Хрвати примити словенски језик. чим се уреди, ма да их донекле од тога уздржава бојазан од утицаја на веру. Опет доказ, да је традиција словенског језика тесно била у вези са средњевековним идентификовањем вере и народности, које се, на жалост, нарочито међу словенским племенима укоренило. Текелија је, најпосле, апсолутно противан свима Вуковим новинама у правопису; и у том писму управо прети Матици, задужбини својој, да ће је оставити, ако би она што било од тога у Летопис пустила. Пријатно је, што кроз све погрешне мисли из Текелијиног писма веје живо и јако осећање целине народне, и енергична тежња да се над областима и дијалектима држи једна општа веза књижевног језика, која би народу давала једноставну и племенитију физиономију, остављајући племенско и обласно у доњим сферама локалнога живота. Како су и Вук и Текелија једно хтели! Кад се, данас читају њихова писма[1]), види се, како се Вук борбе ради губи у појединостима, те јасно не показује снажно средство које најпречим путем води к уједињењу, а како Текелија појединости сувише претура, понесен за племенитим имањем једнога вишег језика, јачег од свију локалних и обласних разлика. У том истом правцу рада касније је Матица расписала и награду за Српску граматику, која је досуђена пок. дру Јов. Суботићу.

Како је ствар у тај мах зрела била и колико је забављала духове види се по томе, што се

---

[1]) Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу. Беч 1845.

скоро у исти мах и «Друштво србске словесности» у Београду о њој бавило. Свечани састанак, којим је управо започето Друштво србске словесности, био је у Београду 20 Јуна 1842 у присутности кнеза Михаила М. Обреновића III. На првом састанку после тога, 23 Јуна 1842, «Друштво Србске Словесности» одредило је као свој посао «испитивање својства језика нашег у граматикалном смислу, скупљање материјала за граматику српску.» То би се имало радити на редовним састанцима, па би се «о исследованијама» првом главном састанку «подробна извјестија подносила, како би се, после, по томе, по својству језика нашег и прикладна ортографија опредјелити могла.» А 19 Августа 1844, пошто му је, после прекида због тадашњих политичких догађаја обновљен рад, друштво је одредило «да се на терминологији српској пре свега и највише ради, што је најнагонителнија потреба, како за више отечествене школе тако и за књижеван језик имати једанпут и установити рјечи које су терминологическе или техническе и којих још у српском језику или нема, или су још слабо познате, и без аукторитета будући, опште неуважене и непримљене[1]». У првој свесци «Гласника» тога друштва (Београд 1847) заиста су и штампани неки огледи тих послова. Тако уско схватање као да је дошло поглавито

[1] Мој чланак о Дру J. Шафарику у Radu XLI, стр. 197. Да се још и у 1845 у «Друштву србске словесности» све на томе радило, види се из Вукове књижице «Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма владици Платону Атанацковићу. Беч 1845,» стр. 14. и д. где је наштампано писмо које је Вук о томе писао председнику друштва и овдашњем министру просвете Пауну Јанковићу. Ту је извештај и о једној седници друштвеној о тој ствари, на којој је седници и Вук био. Из горе поменутог мога чланка о дру J Шафарику може се видети, како је исти J. Шафарик био изашиљан по Србији да из народа купи грађу за терминологијски речник.

отуд, што је настала потреба да се науке за ново подигнуте школе обрађују, па се оно што појединци у својој снази нису налазили, претурало на друштво. Као да се тиме није само још више показивало, да онај који не може сам, ни у друштву не може ништа учинити.

Али није остало ни на томе. У свом даљем раду „Друштво србске словесности" пошло је управо путем академија, да установи правопис и да изради речник српскога језика. Прваша, дакле, идеја, добила је потпунију форму; из терминологијског речника развила се мисао о потпуном српском речнику.

У извештају о раду Друштва у 1852 години који је читан на главном друштвеном скупу 3 Јануара 1853 године, стоји како «Друштво није сумњало предузети једаред и већега обима дело, и то је *српски пространи речник*, г. потпредседатељем Јованом Стејићем предложени, у кога израђивању, почем су се чланови у правцу и главним основама сложили, прилично се напредује, и надежда је, да ће се овим путем и језикословници српској нарочито у расправљању њени спорни вопроса млого одлакшати моћи[1]». И заиста у Гласнику V (од 1853 године) читамо штампан тај предлог тадашњег потпредседника друштвеног дра Ј. Стејића, коме је наслов: «Предлог за српски речник и српску граматику.» Као што је познато опште образовање и даровитост дра Ј. Стејића нису могли бити довољни за посао коме је требало нарочитих знања, и његов предлог вреди само по идеји. У њему он изреком спомиње пример италијанске Академије della Crusca и париске фран-

[1] Гласник V, 276.

цуске Академије, по том и Академије руске. Али то су опште мисли. Што се појединости тиче као да се није знало ни којим се начином грађа за речник купи[1]. Лакше је било с правописом, а тај је и био предмет спора, јер су у свему овоме Вукови противници тражили начин да зауставе ширење и победу Вукова правописа. У Гласнику IV већ читамо чланак «Србскій правописъ Сачиніо и по заключеніяма друштва уредіо садашньій нѣговъ подпредсѣдатель Іованъ Стеићъ.» Пред тим чланком је «Предговоръ Друштва Србске словесности,» на коме је потписан Сергије Николић као секретар друштвени у 1852 години. У том предговору стоји како се Друштво нада, да ће се «овај његов преображења покушај у стални правописни створ произвести и тако вопрос о нашем правопису једном пожелателно разрешити[2].» Међу тим тешко да

---

[1] Како је стајало с познавањем предмета нека покаже овде исписана једна тачка из онога плана: «По осим ових већ посвојени, згодно удешени и у наш народни језик, писмености ради његове уведени и у печатаним књигама налазећи се речи, потребно ће, судим, бити, да се још, колико је више могуће, и такови речи у друштвени словар стави, *којих у садашњем нашем књижевном језику нема, но које су нам ипак одвећ потребне и нужне за више науке и уметности које се на нашем језику саписују и предају, или које ће се скорим*, ако Бог да, *саписивати и предавати*, а тако *исто за наше отечествене законе и уредбе*. Ове пак речи, понајвише техничке и терминологијске треба нам стварати, а које су већ створене, оне би нам најбоље могли скупити и дати г. г. професори и други наши учени људи, сваки од оне специјалности, којом се он из склоности или по дужности понаособно занима.»

[2] У осталом још се непрестано и државна власт мешала у ова питања. У књижевном додатку «Южне пчеле» бр. 12 од год. 1852 има од Ђ. Даничића један чланак «Правитељство и правопис,» у ком се говори, како је тадашња влада поновила и пооштрила ранију забрану да се у државној штампарији штампа и Вуковим правописом. Ново ово пооштрење имало је без сумње да подупре нову правописну уредбу Друштва Србске Словесности ма да је Друштво, међу тим, само молило владу да забрану правописа у Србији скине и да предмет остави слободној расправи.

се која нада мање од те остварила. Др. Ј. Стејић, који је у тим пословима давао главни тон, умре 23 Новембра 1853, Јован Ст. Поповић је раније већ био изашао из Србије и из државне службе, а у осталих није било духа да ту борбу воде, нити да у том правцу и толико раде. Сврх свега неколико година касније у Друштву је био секретар Ђ. Даничић, и Друштво се препирало с ондашњим министарством просвете опет о правопису, стојећи са свим на страни Вукових мисли[1].

Врло је поучно размишљати о историји ових покушаја и идеја. Французи хвале своју Академију, да се она баш у почетку, кад се о ауторитету са свим друкчије мислило, није дала занети за суђењем и пресецањем у језику, него се задовољавала да област језика само брани од међусобног рата и од туђинске поплаве, верно ослушкујући дух језика народнога. Наши подражаваоци нису умели «да ослушкују дух језика народнога», јер је то било на страни Вуковој, а они су се сами налазили у двоумици хотећи да нову истом наметнуту традицију незгодно натурају духу народноме, без обзира на његове особине, које су за њих биле затворена књига. Исто тако су хтели да заповедају, а разлози им нису били на висини ауторитета тако, да би их ко могао послушати. Погрешан им је рачун још био и у томе, што је наш век запојен духом сумње и духом слободне препирке, и никоме се ништа без разлога није могло наметнути. Па ако је и данас истина да се спорна научна питања (питања су о језику само један део њихов) састају кад Академија, ис-

[1] Види о томе у мојим «Белешкама о Ђ. Даничићу» у Годишњици VIII.

тина је и то, да Академије те послове само воде и управљају, остављајући свакоме да их прими или не прими, по томе како их за доказане нађе. Ако је где и било, да су Академије мислиле за се да су суд, који силом власти пресеца, то је престало. Академије морају мислити једино и искључиво на снагу разлога и оружати се стрпљењем и издржљивошћу онде где разлози не би били довољни, или где их свет не би хтео одмах примити. И пошто ауторитет у опште тече из рада и из снаге разлога, ни мало није чудо што нису успеле идеје „Друштва србске словесности", које нису показале ни рад ни снагу разлога.

Кад је 1867 свечано отворена и у Загребу прорадила Југословенска Академија знаности и умјетности, и она је ставила међу прве своје послове израду речника, и већ се скупљање грађе започело под управом Ђ. Даничића. Десет година касније, 1878 поче Ђ. Даничић и обраду те грађе, и издаде *Оглед*[1]) за огледом је касније следовало и само дело, које се још и сад, после смрти Ђ. Даничића, под уредништвом П. Будмана ради. Из горе наведенога је познато, како се увек са идејом академијског речника у нас везивала мисао о правопису који би, од Академије примљен и прописан, био правило за све. Интересно је како је Ђ. Даничић у том Огледу први пут публиковао и у речник увео нов потпун правопис за писање српскога језика латиницом.

И у нашем се народу, дакле, ишло стопама већих образованих народа; и у нас се одмах с почетка

---

[1]. Ogled. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. Na svijet izdaje Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti Obradjuje Gj Daničić Zagreb 1878. У XLV књизи Rada имају оцене тога Даничићевог огледа од Ф. Миклошића, И. Вебера, И. И. Срезневског и писца ових врста.

мислило на академијски аукторитет и желело се, да се тим средством изврши окрет и побољшање у питањима књижевног језика и правописа, која су свакој књижевности у почетку тешка, нарочито још кад је тегоба умножена мучном кризом мењања књижевнога језика. Академија југословенска у Загребу, прва Академија у нашем народу, пошла је у томе и путем извршења. Тамо је почето и издавање академијског речника, за који се грађа купила више од десет година под руковођењем првога филолога нашег, покојног Ђ. Даничића.

Кад то све узмемо на ум, па погледамо на светојованьску Краљеву задужбину и на завет Панчићев, на мисли које за Академију везује литерарна историја у обрађивању и неговању језика других народа — природно ће се пред нас ставити питање: шта, дакле, има још да ради Краљевска Српска Академија после онога што је урадила Југословенска Академија у Загребу за овај исти језик, умом првога познаваоца тога језика? Није ли онај главни задатак, који се обично приписује Академијама, већ свршен у Загребу? Има ли још што да се уради за неговање језика српског? Има ли још и за Краљевску Академију на том пољу рада?

Пре него што бисмо и покушали да одговоримо на та питања, пада нам на ум, како је неисцрпна наука, како су недомашне дубљине њене. Векови испитивања могу лако проћи, али ће увек остати жетве много а жетелаца мало.

Брзим погледом ми ћемо само да обележимо пут, којим се може погледати у те дубљине.

Век је већ прошао од како се у нашем народу преломило са средњевековном традицијом и од како

су на дневни ред изнесена питања простог народног језика, књижевног народног језика, научне терминологије, правописа, граматике итд.

После читавог једног века, проведеног у раду, борби и у усавршавању, мањем или већем, извесних основа које су, најпосле, свуда стекле признања, време је да се запитамо, како стоји после свега тога и после досадашњег рада на језику књижевни језик српски? Је ли он израђен, је ли потпуно сведен у правила, је ли пописан; је ли пребројена, пречишћена и у ред доведена сва његова тековина досадашња?

Како стоји према свему томе речник Југославенске Академије?

Је ли тај речник и планом и обрадом обухватио сва питања књижевнога језика и досадашње књижевне тековине у језику?

Има ли за Краљевску Српску Академију још посла на томе пољу?

Може ли још што, треба ли, шта и у каквом правцу треба још на том пољу да ради Краљевска Академија Српска?

С тим погледима ваља нам стати и испитати темеље досадашњих лексикографских радова у нас. Тим ће нам се начином показати колико је и докле је задатак лексикографије исцрпен у српској књижевности и шта би још остало да се ради.

Да погледамо, дакле, на тај предмет, те да потражимо, шта би могли бити задаци Краљевске Српске Академије на том пољу?

II

Докле се дошло с речницима и с граматиком у нас.

У време кад је Вук радио његов «Српски Рјечник» (којега је прво издање изашло 1818 године) ево какво је стање било које је одређивало правац тога речника.

Оно књижевности што је било, налазило се или у црквеним књигама, писаним на старом словенском језику, а штампаним по рускоме изговору, или у старим споменицима једва познатим, с већом или мањом смесом језика народнога, или у новим делима. Та нова дела била су или на црквено-руском мешовитом и већ исквареном језику, или покушаји на народном језику, који се такође налазио под јаким утицајима тога истог црквено-руског језика.

У православним источним странама народа у оно се време није готово никако ни знало да се у западним католичким странама народа налази читава књижевност, написана чистим, народним говором тамошњих крајева. Ма да је народно јединство било изречено, те се ствари управо нису ни знале, нити су биле цењене по својој правој вредности. [1]) Истом касније утврдило се гледиште, да се свуда узима у

---

[1]) Још 1788 писао је Доситије Обрадовић овако: «Овако смо лепо лочекивани бивали не само у време свадбе, нити на једном месту, но свуда, прелазећи преко Славоније и Хрватске. Свуда се они добри људи радују видити кога из далека, *да истим језиком беседи*; ко год има довољно леба у дому, радује се да му ко на ручак и вечеру дође. Странољубље њима је природно својство, и *ништа их тако не раздељује и не отуђује колико црква грчка и латинска*. Црква, која би дужна била већма их присвојавати и у љубави и доброти сједињавати! *Не би ли дакле било крајње полезе ствар, добрим људма сврх овог отворити очи и казати им, да они могу бити и једне и друге цркве и ништа мање кумити се, пријатељити, почитовати и љубити*».

рачун као целина све што је ма где писано разним говорима нашега народа, па било штампано латиницом или ћирилицом. У први мах, на прилику 1818 године, тако још није мислио ни Вук. То се може видети из предговора к првом издању његовог «Српског Рјечника[1])».

С те је основе Вук склапао и план за свој «Српски Рјечник», и руководећи се јасном мишљу, да створи основу српском књижевном језику по чистом народном говору без икакве смесе, Вук је као прво начело за свој речник узео правило: да у њ не узме ниједну реч из тадашњих књига, ниједно књижевно значење, ниједан књижеван обрт; ништа од онога што су у језику створили, предругојачили

---

[1]) У том погледу интересно је погледати наслове оних књига које су писци римске цркве народним језиком и латиницом штампали, а које су својом популарном садржином нашле пута и у књижевност српску. Рељковићев *Сатир* штампан је два пут црквено-словенским словима, најпре у Бечу 1793, а после у Будиму 1807. На том издању стоји «преведенъ же на простый-сербскій езыкъ Стефаномъ Раичь учителемъ долно-осѣчке юности». То *превођење* било је, како Вук добро рече (Ковчежић, 24) *кварење и грђење*. Гаврило Ковачевић штампао је тако Качићеве песме у Будиму 1818 под насловом: Пѣснословке. Повѣсти о народу славенскомъ. Изъ књиге г. Андрее Качића изведена и по образу, вкусу и глаголу сербскомъ Гаврійломъ Ковачевичь устроена». Ту су неке песме изведене, а незнатно измењене или, како би Вук рекао, искварене оне којима је текст задржан. Али су већ 1820 Вукови приврженици друкчије мислили. Јевта Поповић, који је припадао Вуковој школи већ је знао шта ради. Он је у Будиму 1826 (Вуковим правописом) прештампао «Сузе Радомлове по Влаху Минчетићу Дубровчанину», а пете године (старим правописом) прву половину Гундулићева Османа, где говори о Гундулићу: «Природним говором, красним речма и дивним песмотворјем склопио је Гундулић Османиду тако, да ће најјаснија књига у српском књижевству остати, где ће се велика важност и неисцрпима полза свагда виђети. Са Османидом нас ће разни народи више познавати; а њу ће потомци наши касније добро знати ценити, и Гундулића име вечно ће у слави ходати по устих књижевних људи». А кад је 1849 у лицејској «Дружини младежи» један члан хтео да чита «превод са хрватског», сви су му се другови грохотом насмејали, и од читања није било ништа.

или променили књижевни људи. Вук је поставио за задаћу да његов речник буде речник живога, чистог народног језика, онога који се види у народној усменој књижевности и у свакидашњем говору. Вук је оставио времену шта ће из те руде истерати; он је предузео само да ту руду изнесе у свој њеној чистоти, како у облику тако и у графици, како у значењима тако и у акценту. По томе је гледишту основан његов речник у првом издању од 1818; то се исто гледиште држи и у другом умноженом и поправљеном издању од 1852 године.[1])

---

[1]) И о томе вредно је навести шта је Вук писао у предговору к првом издању Рјечника 1818. Тамо стоји: «Тек 1783 године први је Доситеј Обрадовић казао, да треба писати српским језиком као што народ говори, и сам је почео, колико је знао, тако писати. За њим су пошли многи учени Срби, и за ово 35 година написали различне (тобоже српске) књиге; али за превелико чудо!) до данас још немамо ни једне књиге да је управо написана по Српској Граматици, као што народ говори! Ни једном списатељу није пало на ум, да барем за себе постави каквагођ правила у језику, и њи да се држи, него је писао сваки по својој вољи (како му се кад навр пера десило), тако, као да наш језик (осим свију језика на овом свијету) никакви правила нема! Ово је од учени Србаља први опазио г. архимандрит Кенгелац, као што каже у предговору својега *Јестестеословија*: «Вси народи, и сами языцчницы, книги своя по грамматійскимъ правиламъ списаша, у насъ по правиламъ бабы Смиляны пишутся». Истину овије ријечи г. Кенгелца посвједочиће све српске досадашње књиге. — — — Од почетка Доситејева једнако се налази паметни људи, који желе да се управо пише српски (као што народ говори), и пишу колико који зна и може. Који човјек не зна ни за какву граматику, нити за какав други језик осим свога, он може писати без своје граматике, и управ онако као што треба; за што му не може пасти на ум да пише друкчије него онако као што се говори; тако је н. пр. могао Омир спјевати Илијаду и Одисеју не знајући ни писати; као и наши старци и слијепци што су спјевали толику силу пјесама. Али људи који су што учили, и знаду да језик има некака правила, они већ не могу писати без граматике (већ ако да је који сам граматик): зашто би (као учени људи) све ради да пишу боље него што се говори, па зато језик по својој памети поправљају, а управо кваре и грде. — — — Из овога се види да је и онима који су рали, тешко српски писати књиге без рјечника и граматике. Ову су потребу познали већ одавно многи наши списатељи, као што су њекоји и спомињали у својим књигама. Ја сам из љубави к Српскоме језику,

Око 1860 године затекла се већ у књижевности прилична гомила изданих старих књижевних и државних споменика. И знање о старијој књижевној радњи западних српских или хрватских племена било је далеко унапређено и развијено. По изданим старим српским споменицима видело се какав је био стари српски књижевни језик, какав стари правопис, какав стари начин писања, какав ли стари круг идеја. Сви су ти нови подаци ишли само у прилог Вуковим мислима; њима се до неочекиване мере правдало оно што је Вук смишљао, а у прах обарало оно на чему су своје разлоге оснивали његови противници. Осим тога у тим је споменицима о прошлости нашој била гомила података географијских, хронолошких, генеалошких, историјских, економних, финансијских. Ђ. Даничић, који је Вуку већ помагао при другом издању «Српског Рјечника» имао је срећну мисао, да то све расклопи и састави, тако да се по речнику као по регистру може брзо и лако наћи све што би коме затребало. Тако је постао и тако значење има Даничићев «Рјечник из књижевних старина српских.» Он је послужио као моћан помагач свима који су хтели да испитују стари језик, старине средњега века, историју, генеалогију, географију. И самоме томе делу, дубоко смишљеном, изведеном с ванредном тачношћу, савесношћу и трудом, ваља захвалити за добар део свега оног знања, што је од

и из жеље да би му се што брже помогло, прије неколике године написао и издао на свијет *Писменицу Српскога језика*, само као мали углед како Србљи склањају имена и спрежу глаголе. Из који сам узрока издао ону прву Српску граматику из оније исти ево издајем и овај *први Српски рјечник* (и другу граматику)». В. Ст. Караџић, Српски Рјечник, Беч 1818, стр. V, VI, VII

појаве тога речника на овамо пуштено у свет у нашој и у осталим књижевностима о прошлости српској. Она провала која се пре педесет година осећала међу старом српском књижевношћу и сувременим веком, тим је делом на један пут испуњена, и садашњост је српска везана са прошлошћу својом. Оно што се могло нагађати, или о чему се дотле могло мислити само са нагађањем, сад је постало јасна и разговетна ствар. Тиме су Вуковим мислима додани најпоузданији и најсјајнији докази, докази из прошлости.

Међу тим је с Ђ. Даничићем српска лексикографија корачила један огроман корак напред.

Кад се Ђ. Даничић 1867 године настанио у Загребу као секретар Југославенске академије, заснован је у Загребу „Рјечник хрватскога или српскога језика", којега је *Оглед*, под уредништвом Даничићевим, пуштен у свет 1878 године. На скоро по том почело је и издавање самога дела.

Тај „Рјечник хрватскога или српскога језика" саставио је, знатно раширио и попунио оба горе наведена плана, и план Вукова речника живога језика и план Даничићева речника из књижевних старина.

У новом академијском речнику народни је језик исцрпен у много већем пространству него у речнику В. С. Караџића. Не само живи језик из говора, умотворина и споменика народних, него и језик топографије заједно са властитим именима свију других врста у крајњим појединостима до којих се само могло доћи, нашли су места у том речнику. Од оног времена кад је речник Караџићев издан, па до почетка рада на речнику Југославенске Академије имало је прилике да се много којешта прикупи за познавање народнога језика. Осим тога прикупљало се још на-

рочито за тај речник, и све се то употребило заједно с оним што се прикупљено затекло за тај посао.

Још више је у новом академијском речнику раширен план речника из књижевних старина српских. Не само све оно што је у речнику од 1862—1864 у Београду штампаном употребљено, него и све оно што се могло прикупити из немалог броја споменика који су издани после тога речника употребљено је у новом академијском речнику. Али није сав додатак ни у попуњању, ма колико да је оно знаменито. Огромна грађа писаца католика из Дубровника, из Далмације, из Босне, из Хрватске и Славоније који су писали у пређашњим вековима чисто народним језиком свога краја, и који су нарочито у делима поезије употребили силну језиковну грађу, употребљена је сва у новоме академијском речнику. Тиме је речник такође знаменито раширен и обогаћен. Па не само језиковна грађа, него осим тога и сви лексикографи тога чудноватог периода обласне књижевности, и Микаља и Бела, и Белостенац и Јамбрешић, и Волтици и Стулић употребљени су у томе новом академијском речнику.

Из тога прегледа грађе види се широка основа, пирамидни темељ тога академијског речника. Горе поменутим двема огромним половинама својим обухвата он и Вуков «Српски Рјечник», и Даничићев «Рјечник из књижевних старина», али, као што је поменуто, и један и други у много већем пространству. Али има једна трећа врста извора која је употребљена за тај речник, ма да јој се не може приписати велико учешће у згради речника. То су *писци почетници нове књижевности*, и то не само они који су писали о народноме животу и описива-

ли га (као што су Вук Стеф. Караџић, М. Ђ. Милићевић и други), те им је, по томе, језик пун народних речи и обрта, него и они који су били почетници у појединим струкама књижевности, који су, тако рећи, пробијали лед, стварали књижевни језик. Даничићу се чинило, да онај круг који је он горе обележио, логично попуњају ти писци, који су још изван књижевне традиције, који ништа не црпу од каквих год претходника, него су својим временом упућени да у снази и духу народнога језика траже образац за нова правила, нова значења, нове обрте потребне писаноме језику. „Осим књига деветнаестога вијека у којима се управо обзнањује народни језик, ваљало је између осталијех истога вијека бирати само оне, у којима би се могло надати да ће се наћи што чим би се попунило познавање народнога језика, и само се тако што могло из њих употребити.“ Тако вели Ђ. Даничић у предговору к својему *Огледу*, а те речи значе још да је из речника искључено све *што би у овом веку књижевност била привредила за језик*. На тај начин су ушле у списак извора Доситија Обрадовића књига басана и „Живот и прикљученија;“ на тај су начин ушле гдекоје Караџићеве књиге; на тај начин је ушао Болићев „Винодјелац“, (штампан у Будиму 1816 године); на тај начин „Новине српске“ од 1834 и 1835; на тај начин Зелићево Житије (штампано 1823 у Будиму). Али је круг ових писаца врло мален у списку извора који је штампан уз Оглед 1878 године. Позније је, чини ми се, Ђ. Даничић га ипак нешто попуњао. И по количини употребљених извора и по ономе што је из ових извора узимано брзо се види, да ова група није ни главна ни надмоћна; она само попуња ону прву и служи

јој као допуна. Из свега тога је јасно, да загрепски академијски речник ни по изради ни по намени није речник садашњега књижевног језика, него речник народног, самониклог и историјски до сад очуваног језика. Нова му је књижевност додана само тек да га попуни, да покаже и у новијим књигама употребљене или примењене народне речи, па и то само у врло ограниченој мери. Као што је напред напоменуто, академијски је речник оно исто што би били Вуков „Српски Рјечник" и Даничићев „Рјечник из књижевних старина", само што су у академијском речнику оба та речника раширена на све делове народа и попуњена свима познатим изворима за прећашња времена од кад се пише српски или хрватски, па до почетка нове књижевности. У томе је, дакле, речнику не само сав народни језик из свега пространства колико је год покупљен и у штампаној усменој књижевности на свет изнесен, него је у њему и стари словенски српских књижевних дела и споменика XII—XVIII века, и српски свију тих векова, где је год забележен, и хрватски из старих споменика и из народа, и дубровачки, по старим књижевним делима, и језик славонских, босанских и далматинских писаца из прошлих векова. Са старим српским ушло је у тај речник мноштво старога словенскога, пошто су се у старо време Срби служили старим словенским као својим књижевним језиком; са свима другим дијалектима српскога или хрватскога језика ушла је разна књижевна употреба разних времена. А та се књижевна употреба вршила под утицајима образованости, старе религиозне, латинске, италијанске, немачке, под утицајем образованости старијег и новијег времена.

Што се тиче граница у времену, све је узимано само до *нашег времена*. Осим што се то види у самоме делу, Ђ. Даничић то још каже и у предговору к Огледу где стоји: «У овом ће Рјечнику бити у опће ријечи које имамо у књижевнијем споменицима, у књижевности и изван ње, што се могло дознати из најстаријих времена **до нашега времена**». Разлог томе казао је сам Ђ. Даничић, рекавши на истоме месту, да је карактеристика тога **нашега времена**, што је у њему «народни језик са својом правилношћу и чистотом *обзнањен и постао закон* и са сваке стране признан за закон у књижевности нашој. Тијем се завршује једно вријеме, а друго истом настаје: завршује се старо вријеме, *којему је на крају народни језик у данашњем свом стању*, а настаје ново, којему је у почетку тај језик». Тим је разговетно, да је Ђ. Даничић из свога речника искључио све што је у наше дане књижевност привредила за језик, да је његов речник еминентно историчан. Да оно што бисмо ми данас назвали књижевним језиком Ђ. Даничић још није хтео у речник да прими, види се и по речима његовим, којима он књижевни језик сматра као њиву, а народни који је речнику за предмет поставио, као семе. «И сад се, вели он, као сјеменом њиве истом засијевају гдјекоје врсте књижевности, а више их се још и не засијева.» А даље, говорећи о плоду те сетве, вели, како «тај плод ваља још видјети, како ће се у своје вријеме одржати, како ће га примити и што ће с њим чинити његово вријеме.» Садашњи уредник академијскога речника П. Будман, који је наставио рад Ђ. Даничића рекао је недавно ово о академијском речнику: «Даничић, опрезан како је

био, није се хтео упуштати у оцјену новијех ријечи, него је посве право помислио да грађу треба тражити с једне стране у живом народном говору, а с друге у ономе што нам се одржало од старијих времена[1]» Велика је заслуга тога речника, што он први пут од како је овога народа, износи језиковно благо свију његових племена. Писци са горње Саве и из шумадијско-мачванских поља, са Дрине и Ситнице, са Вардара и са Дрима, с Неретве и с Тимока, с Босне и с Мораве, састају се ту са Зећанима и Приморцима од Дубровника и од Велебита да принесу сваки свој део у заједничко благо народнога језика српскога или хрватскога. Данас још невиђено значење ове чињенице показаће своје последице у будућности.

Из свега што је наведено види се, да је наша лексикографија и у најновијем, најсавршенијем делу, остала при погледима прилично апстрактним за наше време. Међу тим по лексичкој и синтактичкој страни својој језик ваља испитивати не само са апстрактно лингвистичкога него још и са других гледишта. И није довољно да наука језик само испитује, а да стварање оставља снази и животу његовом. Испитивањем наука може још и помагати језику у растењу и развијању, да би могао како треба израсти и у пуној снази развити се. Ко може рећи да и то није задатак науке?

Језик је средство, али је језик и створ друштвенога, државног, литерарног, трговачког, занатлијског, војничког и сваковрсног осталог живота.

---

[1] Rad LXXX у чланку «Поглед на историју наше граматике и лексикографије», стр. 184.

Славни француски лексикограф Е Литрê каже: «Сваки живи језик, а нарочито језик великога каквог народа и раширене образованости креће се или живи у три стања, *у сувременој употреби* појединих периода, која, разуме се, ишчезава онда кад и тих периода нестаје; у *архаизму* (прошастој употреби) који је некад био сувремена употреба и који објашњава и размршује оно што је за њим дошло; и на послетку у *неологизму* (будућој употреби), који, ако је у рђавим рукама, квари; ако ли је у добрим, у напредак развија језик, докле временом и сам не постане архаизмом, који ће се употребљавати за разјашњавање потоњих фаза језика.»

С тога се с лексичке стране може поставити као задатак не само да се испита шта је створено до сад, остављајући да се стварање будуће врши онако како само може, него се лексички послови могу радити још с нарочитим погледом и намером да се помогне стварању садашњем и будућем. Пример Вука Ст. Караџића у почетку овога века у томе нам је од најбољег угледа. Тиме што је израдио речник народнога језика, он је помогао, да се тај језик, утврди у књижевности, он је изашао на сусрет стварању народнога књижевнога језика, он је томе стварању помогао. Лексикографија се може руководити потребама науке без икаква обзира на живот, али се лексикографија не мање може руководити и потребама живота у његову развијању. Ако у томе развијању наука заузме место какво треба, она може бити од велике помоћи и од велике олакшице, и потпомогнуто учешћем науке, развијање то може наћи ванреднога полета. У растењу и развијању

језика и лексикографија ваља да се стара, те да «рђава рука,» што вели Е. Литрê, не завлада неологизмом и образовањем језика. Цело је питање у томе, ваља ли и у лексичком погледу даље растење и развијање језика оставити самој природи, која тако лако може да пође кривим путевима, или му треба и помагати и приносити грађу, помоћу које се може развијати обилатије и правилније.

По овоме се може видети, како су досадашњи лексикографски радови у нашој књижевности оставили недодирнуту читаву једну страну која још чека првога свога раденика, и како је та недодирнута страна од ванредне знатности за наше даље књижевно развијање у језику, за даље развијање оних идеја, које су у овом веку почеле да спајају у једно цело оне области, племена и крајеве, који су се у пређашњим вековима развијали свак својим засебним животом.

Нова српска књижевност већ броји читав век свога опстанка. У њој су радили песници, приповедачи, философи, историци, правници, државници, политичари, математичари, природњаци. Разне струке књижевности и знања из других народа превођене су на српски у току тих сто година с мањим или с већим успехом. Српски је језик већ примењиван и савијан на све те разне струке мишљења. Било је и има покушаја несрећних и покушаја срећних, и ако се први морају с места одбацити, за друге ваља узети да су до сад нешто створили, да су језику дали неки књижевни тип. Књижевност је, дакле, досадашњим својим радом створила у главним облицима књижевни језик српски на основу народног језика по мисли Вуковој с почетка овога века. И

мени се чини да је баш лексикографија позвана, да у том образовању помогне и да учини да се оно у свом склопу коначно очисти, куда треба упути и у својим облицима очврсне.

Не би ли, дакле, било добро да пођемо мало и са гледишта противположенога ономе које су заузели у лексикографији српској, по првим потребама, Вук Ст. Караџић и Ђ. Даничић? И како су та два славна основаоца књижевнога језика српског на народним основима стекли неумрле заслуге на показивању правих основа нашега језика, није ли природан задатак нашега времена, да пођемо један корак даље од њих, те да један пут саберемо, прегледамо и преберемо и оно што је у току првих сто година већ постало традиција за наш књижевни језик, што се за тих сто година већ образовало и створило у народноме књижевноме језику?

Вук Ст Караџић и Ђ Даничић показивали су облике језику у његову избијању из народнога језика, у његовим првим покушајима на пољу умственога и књижевнога развитка. Тако је тражио ред развијања; тако су изискивале научне и књижевне потребе њиховога времена. Другојачији је задатак нашега времена, и тај задатак тражи рада и испитивања. Тај се задатак указује кад се пође с гледишта ономе са свим противнога, и кад се потражи шта је до сад литература створила од народнога језика, колико је народни језик до сад напредовао у литерарним облицима, у уједињавању, које народи постизавају исто толико образованим књижевним језиком и јаком једнодушном просветом као и државним уједињењем. Развиће нашега народа за последњих сто година кренуло се из засебних области

и из њихових дијалеката, и очевидна му је тежња у умственоме животу да сврши јединством књижевнога језика који ће, с једних основа изведен, бити јачи од свију дијалеката, који ће их све потчинити и у се скупити. Али да бисмо то што пре дочекали. чини ми се да је време и да је наш први задатак, да учинимо што треба, еда би се могло видети колики је напредак до сад показан у овоме српском послу и у овоме стварању моћнога и великог средства за српску народну заједницу. Време је, да још један пут у кратко кажемо, да се почне радити на речнику народног књижевног језика у колико је урађен и створен за досадашњих сто година књижевнога живота.

Тешко би било избројати све разлоге који нас упућују на то. Поменимо барем неколике од њих.

Разним радницима у разним тренуцима овога првог века српског књижевног живота могла се десет пута показати потреба да једну исту мисао искажу, или да једну исту реч створе, или да дођу до извесне метафоре, до извесног начина говора у језику. У тих десет пута могао је сваки мислити за се, сваки покушати друкчији начин; а могао је сваки наићи на једно исто или на са свим слично решење. Зар није време да се тај растурени и засебни рад један покрај другога упоредо стави, те да данас једанаести, који би у тој истој потреби био, не мисли једанаести пут, него да се просто користи радом и трудом својих десет претходника?

Много пута су у истој потреби неки били срећни а неки несрећни. Много пута се може некоме писцу данас у потреби измаћи из руку и из очију управо онај који је био срећан, а под руку доћи

онај који није најбоље погодио. Речник, који би показао цео рад, избавио би садашње нараштаје од неприлике да тумарају, траже и да не погоде оно што би им данас било од потребе.

Колика и неисказана корист за писце, стилисте и мислиоце, ако би уз извесну реч могли видети њену употребу од Доситија па до данашњих писаца; ако би могли прегледати њена значења како су била у употреби од почетка књижевности, па до данашњега дана.

Хармонију у досадашњем развићу језика није било могућно ни тражити ни очекивати друкчије него случајно. Хармонија је до сад текла из општих основа народнога језика, из памћења, напојенога читањем и учењем до сад написаних књига и списа. Само су ти путови до сад били отворени, и они су служили онако како су могли. Али у хармонији и у традицији која се само тако негује има и мора да буде много недостатака. Кад би се међу тим на једно место сабрали, међу собом упоредили и пречистили сви ресултати досадањег рада, из њих би се и хармонија и традиција могле извести у много већој мери. Ону досадашњу емпиричну традицију и хармонију заменила би организована, моћна хармонија, која би се развијала сама собом, све ближе к моћним и великим народним идеалима.

Пошто није суочен и сређен рад читавога века, можемо претпоставити да ће се догодити да књижевна снага више пута оригинално истражује и на ново ствара једну исту потребу у језику. Ако бисмо јој укратили тај излишан труд, ако бисмо јој изнели готово пред очи оно што је она сад принуђена да тражи, труди би се њени упутили на друга плоднија

поља. Само тиме што би се лексички сабрало и прегледало све оно што је у књижевности до сад израђено за језик, књижевна би се тековина у језику удесетостручила. Та књижевна тековина за језик, данас растурена на све стране, негде употребљена а негде неупотребљена, тиме би се самим прибрала у једно пространо корито, и била би стављена на услугу даљој употреби и даљем популарном обрађивању.

У борби дијалеката и у стварању књижевнога јединства овај би речник био пресуднога значаја. Самим тиме што би он дошао да попуни потребу, која се сад тако живо осећа, он би дух онај који би се у њ унео, саопштио на све стране. Цело је питање до успеха. Ако би Српска Краљевска Академија прегла да изради тај речник, и ако би у редакторима срећан избор имала, те би се израдио добро, нови речник језика народно-књижевнога, заузео би место на свакоме столу где се пише, мисли и учи по свима крајевима и српскога и хрватскога народа без разлике. А можемо ли наћи штогод из чега би се могла развити већа снага за уједињавање дијалеката, за ишчишћање локалних и обласних мисли, за потпуно образовање општега српског типа у језику, изразу, стилу и мишљењу?

Није ли предмет овако схваћен и вредан и достојан да о њему промисли Српска Краљевска Академија?

* * *

За граматику може се казати да је релативно најбоље обрађена, ма да је и ту, по правцу којим

је у нас пошла лингвистичка наука, више обрађена формална, аналитичка страна граматике.

Вуково уметно скупљање и донекле и прерађивање грађе приготовило је опширну основу за потоњи рад Ф. Миклошића, Ђ. Даничића и В. Јагића. Руководећи се начелима модерне науке о језику, како је исту Ф. Миклошић применио на словенске језике, Ђ. Даничић је обрадио разним редом корене основе и облике, В. Јагић је обрадио гласове. У својим радовима о словенској упоредној граматици Ф. Миклошић је поклонио потребну и сразмерну пажњу свима деловима српске граматике. Још у почетку свога рада Ђ. Даничић је с пуном снагом и вештачком руком обрадио један део синтаксе.

Свима овим радовима давала је правац савремена наука о језику. С тога су они пошли аналитичким и чисто лингвистичким путем, узимљући облике језика спољно у самом њиховом засебном унутрашњем животу, а захватајући врло мало у оне стране језика, које га везују с логиком и стилом. С тога је нова наука постигла врло лепих резултата за науку, али по правцу своме није још колико би потребно било послужила практичким потребама самога народа и његовог књижевног језика.

У граматици као и у језику има међу тим још једно гледиште, гледиште философско или логичко, којега су толике стране потребне за развиће језика, особито за стилистичке потребе у књижевности. Горе наведеним аналитичним граматичким испитивањима те потребе нису ни мало задовољене. Као да се та празнина баш у наше дане почиње све живље осећати. Значење и употреба речи, конструкција фраза и фразеологија у опште почели су, чини ми се по

невољи, све више привлачити пажњу у нашој књижевности. У том погледу могао би се доказа ради позвати на оне ситне радове о чистоти или о чишћењу језика које су у последње време обнародовали двојица наших филолога г. г. Јов. Бошковић и Јов. Живановић.

Излишно је и доказивати да је познавање нашега језика напредно по аналитичној, гласовној или обликовној страни, али да је назадно и да му још много рада треба по синтактичкој и стилистичкој страни.

У овом последњем правцу Ђ. Даничић је тек ударио сталан и јак темељ и оставио добар пример обрадом падежа и њихових значења у првом делу његове «Српске синтаксе» (1858), која, на жалост, није продужена. Кратак један израд од П. Будмана на италијанском језику и «Наука о реченицама» од писца ових врста само су скице за школску потребу. «Српска синтакса» од Јована Бошковића видеће се шта је, кад се упореди врсту по врсту са Синтаксом Даничићевом. Обрада у Миклошићевој упоредној Синтакси словенских језика креће се у суженим границама аналитичке лингвистике, и већ по својој намени не даје довољно одговора на многа питања, којима би се обрађивање и стварање књижевног језика српског имало сваки час да обрати на синтаксу.

Синтакса о речима, именицама, придевима, бројевима и заменицама, синтакса о глаголима, о њиховим значењима, о њиховим слагањима, о њиховим додацима или допунама, о њиховим простим и сложеним облицима, синтакса о прилозима и предлозима,

синтакса о реду речи и реченица, није ни започета да се обрађује.

А док се тако синтакса у целини не обради, док се и синтакса падежа, коју је израдио Ђ. Даничић не покаже публици с прегледом, речником и упутом на сва она многобројна ситна значења која се у њој помињу, српска синтакса ће тумарати и повијати се било по случају и по ономе што се упамти, било по упливима туђих језика, на којима се данашњи књижевници образују и који у сваком случају и навиком и примером јако утичу на развијање наше стилистике.[1])

С нашим глаголом је у вези сва наша фразеологија која такође чека да се испита и у одабраним примерима прикупи и стави на углед, на поуку и на богаћење стила. Језик у томе има богате своје изворе за развијање и усавршавање који му данас понајвише стоје затворени. Ово би био пут да се отворе и све живљој потреби на употребу ставе.

Правилна употреба речи у језику последица је добро израђених научних граматичких послова о основама и о коренима речи. Правилна употреба именских и глаголских облика биће последица добро израђене науке о облицима. Можемо казати да је у том погледу за наш језик израђено колико год треба за његово даље правилно развиће у књижев-

---

[1]) Знатне су речи које је о томе 1845 рекао Вук Ст. Караџић: „Само се за старе Грке не зна, да су од кога примили науке и уз њих гдекоје ријечи и начине говора, а остали сви народи, који су послије примили науке један од другога, поприма ли су и нешто од обога тога, тако су н. п. Латини примили од Грка, Нијемци од Латина, Руси од Нијемаца, тако ћемо и ми *морати* којешта примити из другијех језика (и већ смо гдјешто и примили), само се треба старати и чувати, да не примамо ништа без невоље.“ Вука Ст Караџића и Саве Текелије писма. Беч 1845, стр. 31.

ности. До писаца стоји да само како треба употребе све што је до сад наука израдила; критици је посао, да од писаца без опраштања тражи да поштују и чувају правила свога језика, и да им не допушта да против тих правила греше из небрежљивости и из нехата.

Али то је формална, аналитична страна језика.

Као што је мало више напоменуто, скоро читаво поље синтаксе остало је без обраде. У овај мах кад се почело све више писати, време је да и ми погледамо на синтактичке и стилистичке потребе нашега језика и да почнемо нешто чинити за српски стил. Може се знати, и за то треба да се зна шта је то српски стил. Време је да се потражи чисто писање не само са стране облика, него и са стране говора, са стране реченица, начина говора или синтактичких обрта и конструкција. У народа који су практично развиће својих књижевних језика свршили, који су за рана обделали свој стил, изучили све ситне логичке и стилистичке особине свога језика, новија аналитичка лингвистика могла се развијати без обзира на ове практичне стране, онде је она могла језик одвојити од свију његових веза с логиком и стилистиком, па га разматрати физиолошки и аналисати као органски створ. Наше потребе живота и народнога развића траже покрај тога да се уради и оно што је тамо урађено раније а што у нас није урађено никако. Надам се, да ће свак признати, да потребе нашега језика траже, да се наша наука о језику што јаче развија путем синтаксе, фразеологије и свију оних посебних питања о обртима и о реченицама, којима се исказују преливи мисли или логичке категорије њихове. Докле

се год то не уради, неће се моћи пречистити ни израдити српски стил. С овим питањима у вези су и правила интерпункције, а са њима и остала ситна правила о писању, којих се тешке стране неће моћи расправити пре него што се изради потпуна синтакса у свима појединостима.

У употреби страних речи почиње се и у нас у писаном слогу све више осећати лењост свакидашњега говора или подражавање немачком стилу, који је каткад без праве потребе претрпан страним речима.

Још би се могла разумети употреба страних речи где језик својих речи нема. Али где је год могућно послужити се својом речју, грехота је не служити се њоме, и тиме језику управо наметати сиротињу и у ономе чим није сиротан.

За ту потребу у књижевности имамо већ из старијег времена неких радова. Али ако су се некад турске, а у почетку књижевног и државног живота, црквено-словенске и руске речи без потребе увлачиле у наш језик, данас се већ на ново осећа та иста незгода у употреби свакојаких нарочито француских страних речи у политичким списима, у скупштини, у журналистици. Те речи врло лако постану дивљи варваризми и изазивљу смех кад дођу на језик, или наврх пера онима, који не познају онај страни језик из којега је реч узета. Таквих је опет људи врло много. И од погрешке учињене први пут из лењости или нехата, где писац неће мало да се промучи да нађе српску реч, изврзе се поворка погрешака, којима се ругоба каткад не да прегледати. Та је ругоба у толико већа, што то често бива без праве потребе,

без невоље, што се оно исто може често врло лепо казати простом, свакоме познатом српском речју.

И ако потпунце не припада у овај одсек, поменућу овде науку о значењима речи, која се по практичној својој страни зове знањем о синонимима. Да не злоупотребљавамо реч наука, познавање синонима је умење сваку реч употребити на правом свом месту, а речи са сродним значењима знати разликовати једну од друге и употребити сваку онде где треба. Сви страни језици који су до неког развитка дошли, разрађивали су и питања о значењима речи и о синонимима или о речима са сродним значењима. У нас је то поље овде онде само узгред додиривано, али у њ нико није дубље загазио, нити га с пажњом расправио. Међу тим и ту се чине погрешке, и чиниће се све више, ако се не предузме што треба.[1]

Наш књижевни језик потерао је из стабла народног језика својим природним силама. Грдно би се погрешило, ако би се мислило, да он тако може до краја терати. Ако развијању књижевног језика ми не дајемо правац, не чувамо га и не крешемо, опасност је да тај језик не подивља и не растроји се. Небрежљивошћу и немаром ми другим путем опет можемо доћи у оно исто стање које је било око 1820—1850 године, у периоди из које смо генијем Вуковим на прави пут изведени. Чувајмо се, дакле!

---

[1]) С овим ће се, може бити, моћи довести у везу речи Вукове у предговору к Новоме Завјету (Беч 1847), где стоји: «За погрешке у језику сваки ће ме паметан човјек још прије оправдати, кад помисли, да се овако дјело преводи на језик којијем се сад почиње писати и који је до сад много више кварен него су правила његова скупљана *и значења ријечи одређивана.*»

III

Питање народнога књижевнога језика и питање о дијалекту.

Има још једно питање ванредне знатности, о коме треба проговорити реч овде где говоримо о задацима Краљевске Српске Академије у неговању језика српског.

То је питање о дијалекту и о основи народнога књижевног језика српског.

Један страни писац казао је о тој ствари ово: «Историјски је закон да се сваки језик цепа на *народни* и на *књижевни* језик, чим се њиме почне мало боље писати. Негде се запусти изговор, негде се тежи да се простијима начине или збркају граматички облици на које књижевни језик марљиво пази, негде се, на послетку, уобичаје речи и изрази који се у писаца не налазе. Тиме се свуда дели књижевни језик од језика народнога.»

Међу тим нас, који хоћемо да бацимо поглед и да потражимо како је постао наш народни књижевни језик, интересује не само питање чиме се разликује књижевни језик од народнога, него и каким се начином обично образује књижевни језик из народнога.

Је ли то образовање или постајање просто претварање народнога језика у к ижевни? И по томе: улази ли у књижевни језик цео народни језик са свима својим каквим било дијалектима? И по томе: може ли у књижевном народном језику свак писати по свом дијалекту, онако како се говори онде где се он родио, па ма откуд он био? Или се између разних дијалеката један бира за књижевни дијалекат, а њему се потчињавају, на жртву приносе, или њега ради уништавају сви остали? И ако то бива и треба да буде, догађа ли се то снагом до-

гађаја, нечијим избором, или другим неким, и каквим, током умственога кретања у народу?

Ево и за што полажемо овака питања.

Нема народа у коме би сви говорили под једнако и у којега језику не би било дијалеката. У појединих народа могу се дијалекти разликовати међу собом мање или више, или на различит начин, али различитих дијалеката има у сваком народу. Дијалекти се могу разликовати по акценту, по различитом изговору гдекојих места или речи, по речнику, по правилности или по чистоти језика већој или мањој. Те се разлике налазе у свакога народа, у ког мање у ког више, али нигде нема народа који би у свом народном књижевном језику могао имати све своје народне дијалекте. Обично је народни књижевни језик средиште дијалектима и то понајвише по томе, што је народни књижевни језик постао од којега год народног дијалекта, који је оваким или онаким повољним приликама себи освојио власт да буде књижевни језик не само онима који га говоре или који су имали срећу или повољне прилике да га израде, него и многима другим којих дијалекат почива на истим основима, који улазе у исту географску област или у којих су разлике тако малене да се лако могу изједначити с оним дијалектом који се развио у књижевни језик.

Једна државна целина, потпомогнута једним географским простором, потпомогнута утицајем истих потреба и интереса, ако се само подесним утицајем околности одржи, обухвата у свој склоп разна сродна а често и несродна племена, и завршује се постанком једнога чврстог националног склопа. Један дијалекат, ако имадне срећу да се изради као књи-

жевни језик, обично потчињава себи све ситне дијалекте у около, докле год иду општи основи онога народног језика, или докле год му се остали сродни дијалекти из околине могу лако прилагодити. Као што се јунаци или старешине у првим временима или у тешким тренуцима народнога живота истичу својом снагом и општим признањем за представнике племена и народа, тако и међу племенима једнога истог народа једно племе даје тип осталима у около кад развије снаге за то, а међу дијалектима један дијалекат осваја остале и ставља им се за старешину. И то још не бива увек по вољи и по избору, него често и мимовољно.

Немачки и италијански књижевни језик, који обухватају читаву гомилу посебних дијалеката, постали су током великих просветних покрета и примером великих писаца, који су необичном снагом уздигли један дијелекат нада све остале и дали му моћ књижевног језика. У Италији Данте, Бокачо и Петрарка, у Немачкој Лутер, онамо покрет књижевног и просветног преродјаја, овамо силна олуја реформације помогоше тим великим делима народне просвете и уједињавања.

Француски књижевни језик већ се развио другојачијим путем. У почетку је то био само говор краљевскога властелинства (Isle de France) у Француској, а у осталим властелинствима свак се држао свога говора. Али како се од XIII века у напредак са државном централизацијом ширило и оно краљевско властелинство, јер је под краљевску власт долазила цела држава, то се с тиме ширио и напредовао и језик француски. Од XIV и XV века још се више ширила власт уједињене монархије, а

с њоме и област језика француског. Тако се упоредо с политичком централном влашћу ширио и језик оних централних места, где се налазила и одакле се ширила та политичка централна власт.[1])

У словенских народа почело се са два црквена језика, који су у исти мах били и књижевни, и са две хришћанске цркве. Словени који одоше за римском црквом служаху се непрестано латинским као својим књижевним језиком, али позније, особито после италијанског књижевног покрета и реформације, почеше писати сваки својим народним језиком све више и више. У католичкој половини нашега народа тада се у свакој области, у Далмацији и у Дубровнику, у Хрватској, у Славонији, у Босни писало онако, како се где говорило и како се писцу свидело, али се свуда употребљавао тамошњи народни језик. Словени пак који одоше за грчком црквом добише као књижевни језик дијалекат панонских Словена за то, што је на њ први пут преведено свето писмо. И тај стари дијалекат из IX века, у непрекидној борби са домаћим народним језицима и дијалектима, затекао се и у ново време као књижевни језик Срба, Руса, Бугара.

Кад је у Срба с Доситијем и Вуком избила идеја да се остави само цркви тај стари неподесан књижевни дијалекат, искочило је с места питање шта да се стави место њега.

У први мах је било више присталица тога старога језика, и они су говорили да народни језик нема правила, да је покварен, да није књижеван,

---

[1]) Између многих других дела може се навести и приступ из најновије интересне књижице: Manuel d' ancien français. La litterature française au moyen âge (XI—XIV siècle). Par Gaston Paris. Paris, Hachette, 1888.

да се њиме не може писати. Током времена су почеле ишчезавати присталице тога старога језика, а почело је завлађивати мишљење да је народни језик прост, да нема правила, да не може послужити исказивању идеја, и да га с тога треба мешати с оним и онаким словенским какав је у то време био познат. Мешању томе нити је било правила ни размере, и свакоме је остављено на вољу да га чини по своме укусу како сам за добро нађе.[1])

Ове и оваке мисли почеле су налазити бранилаца чим је Доситије изнео начело да треба писати чистим народним језиком, и чим је Вук народним умотворинама, граматиком и речником народнога језика почео ударати основе народноме књижевноме језику.

Онима који су говорили да српски језик нема правила, Вук је одговарао да „српски језик има пра-

---

[1]) Интересно је шта је о томе Вук сам написао у првоме издању Речника. Ево његових речи: „Ми имамо *два језика*, па оћемо и *трећи* да начинимо. Понајвише наши књижевника и веће господе српске по Мађарској кажу, да је Славенски језик (што имамо данас на њему библију и остале црквене књиге) прави Српски језик, а овај, што њим говори народ (и они) да је само *свињарски и говедарски језик* и да је *покварен* од првога. А како треба данас писати за Србље, ни они сви нијесу сложни, него су се подијелили на двије стране: једни кажу да треба писати управо *славенски*, а народни језик оставити са свим као покварен, свињарски и говедарски језик (ово барем није тако ново, зашто је било људи, који су по Талијанској и по осталој Европи прије неколике стотине година овако мислили и говорили о талијанскоме, француском, шпањолском, англијском и о немачком језику, према Латинскога); а други (којије највише има) кажу, да не треба управо ни славенски ни српски, него да народни језик треба *поправљати* и писати мјешовито између обадва језика, да се приближава к славенскоме и да се гради књижевни језик, да се Славенски језик опет поврати у народ и оживи — — — — — Они мисле да су књижевни језици осталије народа *начињени* а не могу да разумију, да су сви народи почели писати оним језиком, као што говоре орачи и копачи, свињари и говедари, па кад се почело љепше мислити, онда су и језици љепши постали". Вук Стеф. Караџић, Српски рјечник Беч 1818, стр. V.

вила какогод и латински (нити има језика на свијету без правила) него они не знаду језика, нити познају правила његовијех, па бацају кривицу на језик и чини им се лакше, и о мање срамоте, нов језик градити без и каквијех правила, него ли народни по правилима учити».[1] — — «Друштва је, дакле, српске словесности прва дужност, да језик наш очисти од свега туђега, да утврди његова правила, и да нашијем књижевницима, особито учитељима, списатељима и писарима покаже прави пут у овоме дјелу; но будући да многи од чланова друштва овога, из узрока који би се ласно могли оправдати, сами довољно не познају оно, у чему су дужни друге упућивати, за то ја мислим, да је друштву сад најпрече, да оно само народни језик наш позна и о њему управо мислити почне. — — Како друштво призна да народни језик ваља учити, оно ће одмах почети напредовати у томе».[2] На другом једном месту Вук Ст. Караџић каже: «Ја сам се трудио и једнако се трудим, да бих језик, и то колико је могуће свега народа језик, показао какав је, и да бих правила његова скупио и у ред намјестио».[3]

Онима који су говорили да српски језик није књижеван, «да нема речи за науке и мисли учених људи, да и Немци не пишу књиге као што говори прости народ, него да имају *књижевни језик* који и ми ваља да градимо и да начинимо», Вук је одговарао овако: «Докле народ чисто и непокварено говори, књижевни се језик не мора разликовати од

---

[1]) Вук Стеф. Караџић, Писма, 67.

[2]) Вук Стеф. Караџић, Писма, 25.

[3]) Вук Стеф. Караџић, Господину са два крста, Беч 1848, стр. 3.

народнога а не знам за што би се морао разликовати? Не видимо ли народа који у наше вријеме остављају књижевне језике својијех старијех, па почињу писати садашњијем народнијем језиком?»[1]) — — «Сви се готово списатељи наши једнако туже, да у нашему језику нема ријечи за њихове мисли; али томе није толико крив језик колико су криви они, што ријечи свога језика не познају, а још више што не *мисле* српски, него *њемачки* или *латински*».[2]) — «Наш је *народни* језик и *српски* језик све једно, јер српскијех језика нема више до само један, којијем говори *народ* српски: и штогод у језику нашему није *народно*, оно *није ни српски*, нити и шта вриједи, него нам је још на штету. Ја само за то пишем *народни* језик, да се разликује од језика нашијех списатеља, који је управо *прост* и *никакав* према српскоме језику».[3])

Огорчен оштром борбом коју су против њега повели нарочито књижевници из Аустро-Угарске, дока-

---

[1]) Вук Стеф. Караџић, Писма, 81.

[2]) Вук, на истом месту стр. 16.

[3]) Вук, на истом месту, стр. 93. Ђ. Даничић «Рат за српски језик и правопис. Будим 1847. стр. 61 исказао је такође врло питересним начином, како се онда борба водила за народну основу у књижевности: «Но у данашња времена ријетко може ко постати књижевник, а да не изгуби много од своје народности, особито у нас Срба, — па и с ову и с ону страну Саве. Тога ради су нам за народну књижевност од велике потребе и од неисказане користи народне пјесме и друге народне умотворине. Овдје већ не гледаш духа на огледало, не гледаш слике његове, него њега сама; не казује ти га други, него ти он сам збори, он се сам с тобом разговара. У народнијем умотворинама видиш како срце народу куца, куда ли му мисли полијећу, па учиш шта му ваља бесједити и с које стране, ако хоћеш да те слуша, ако хоћеш да будеш народан књижевник. Народне су умотворине сјеме; из тога сјемена треба да нам никне књижевност; то ће само бити права књижевност. Вук нам је тијем сјеменом њиву посијао: он је народне умотворине сваке струке први почео купити, он их је једини највјерније

зујући да народни језик не може с места такав какав је постати књижеван језик, и на том основу тражећи да се народни језик меша с оним словенским (у ствари руско-словенским) који је њима био познат, Вук је почео све више викати на те књижевнике и на њихов словенски језик, и писао је више пута, да «наши књижевници који су се изродили и одрасли у царству аустријскоме по варошима и градовима не знају разликовати шта је српски шта ли није,» и како су ти исти људи били на врху просвете у Србији, бојао се да се тај њихов недостатак и по самој Србији не рашири и не укорени. Због тога што су наши књижевници без обзира на српске гласовне и граматичке законе и без обзира на разлике међу српским и руско-словенским уносили у језик поједине речи или начине говора, Вук је једнако викао, да наши књижевници кваре језик, и да све што у језику не ваља није готово ни од кога другог него од књижевника. «Камо срећа — узвикује Вук на једном месту, кад бисмо ми могли књиге писати као што народ говори? Но то *сад већ не можемо*, јер су књижевници наши, као што је на више мјеста овдје напомињато и доказивано, искварили народни језик».[1])

Мисао о *народном књижевном језику* избијала је, дакле, мало по мало, и као што је и природно, народни је језик заузимао место дотадашњега црквено-словенскога књижевног језика. Али у даљем изучавању свега српскога језика и у скупљању и уређивању његових правила или у објављивању ње-

---

скупно, и највјерније их свијету предао». При свем том што ове речи јако карактеришу ситуацију, значај је њихов ванредно раширен, нити се, осим језика и његових правила, може ширити на све струке књижевности.

[1]) Вук, Писма, стр. 91.

гових неправилности, Вук је сам могао видети, а и противници су му то још умели одговорити, да сав кварежније од књижевника, него да кварежа или разлика има и у самоме народу, где више а где мање, мање у средини народа, без обзира на говор, а више по његовим крајевима. Било, дакле, да се није могло писати у књижевности онако као што народ говори за то што су језик народни искарили књижевници, или за то што је ваљало расправити локалне неправилности самога народа — мисао је искочила не само о *народном* него и о *чистом народноме језику*, и са самом том мишљу и нехотице се расправљала мисао о народном књижевном језику. Ево како Вук говори о томе шта је *чист народни језик*: „Сад списатељ наш мора да се труди распознати чисти народни језик од онога што се говори покварено: који тако узради, онај ће и по жељи мојој писати народнијем језиком и по жељи нашијех језикоправитеља и језикоградитеља неће писати као што простота покварено говори, него ће имати књижевни језик". Пошто је навео више пределних погрешака, Вук завршује: „Како станемо сви овако писати, одмах ћемо имати *књижевни језик*, који ће се разликовати од језика покварене простоте, а опет не ће бити ништа друго до *чисти народни српски језик*".[1]) Ово је написано 1845 године. Речи су горе наведене необично знамените. Њима су управо положене основе књижевноме језику српском, јер је Вук тада писао истина јужним говором, али већ не онако како се говори „онђе ђе се родио", него избором свега што се где у јужноме говору говори

---

[1]) Вук, Писма, стр. 91.

најправилније и по најстаријем начину. Што је, дакле, препоручивао другима да врше, оно је већ сам вршио.

И противници су са њихове стране попуштали све више и више. Нико већ није смео казати да је против чистог народног језика и против мисли да се у њему тражи основа за књижевни народни језик. Још се једнако мислило о томе, може ли тај језик остати такав какав је, или га треба даље развијати уносећи у њ по потреби и словенске речи, и градећи нове речи. За грађење нових речи није могло бити спора; нове су се речи морале градити за све мисли или назвања којих народни језик није познавао. Једно се само морало пазити, да се свака нова реч гради *само* по правилима и својствима народнога језика, што је тражио Вук, а чега су се мање држали његови противници, до краја слаби и мучни у познавању правила и својстава српскога језика. У том је у осталом, у последње време, и била сва разлика између њих и Вука, и онога часа кад је који противник Вуков познао народни језик и покорио се „правилима и својствима" његовим, он је излазио из реда Вукових противника.

Уношење словенских речи у наш књижевни језик, друго средство за развијање књижевнога народнога језика, имало је такође за собом дугачку историју, која се није могла превидети. Неколико стотина година нашем је народу књижевни језик био стари словенски језик, сродан један и близак језик, којега су се дијалекти некада говорили и у северном и у јужном суседству нашега народа, и у Угарској (пре доласка Мађара) и у Македонији и у Бу-

гарској, па и у самим нашим земљама.[1]) Да се није у нас нова просвета у XVIII веку погрешно започела, те да ту одмах први учитељи нису помешали српско и руско, да се у опште и у нову просвету и књижевност пренела стара српска фонетичка прерада тога словенског језика, израђена, као што се зна, још у средњем веку, наш би се књижевни језик од словенскога у народни претварао онако исто поступно као што је то било у Руса, наш би језик онда могао поднети и више позајмице из старога књижевног језика, и онда би се са напретком нове просвете наш народни књижевни језик развио без револуције и наравно под већим утицајем тога старог књижевног језика. Али Вук ни на тој страни није био тако непопустив како се мислило. «*Покоравање правилима и својствима народнога језика*» било је главно начело Вуково. То јест, све што се тиче граматичког облика у језику морало је бити чисто српски, «по правилима и својствима српскога језика». За лексичку грађу и Вук је имао шире мисли, и почео их је у последње време и јасније казивати. Ево шта је 1845 писао о грађеним и о словенским речима у српскоме језику: «Ја не велим да ми у писању књига можемо са свијем бити без славенскијех и без новијех ријечи, него бих рад да се ријечи таке не узимају и не измишљавају без невоље, а признајем и то, да је данас тешко и претешко писати чисто српски, и да је сто пута лакше писати по својој вољи како год, него ли народни је-

---

[1]) Славонија и Срем без сумње су били насељени у први мах словенским племенима. Далеко бисмо отишли у историју особе и етнографских еволуција словенских, ако бисмо предузели да тражимо где је ко седео и од чега је ко постао на Балканском полуострву.

зик учити и његовијем се правилима покоравати; али ваља помислити које је од овога двога паметније и за народ боље.»[1])

У преводу «Новога Завјета» који је штампан 1847 Вук је и практично расправио и ово начело. На стр. V—VI предговора к преводу «Новога Завјета», Вук је властитом употребом признао начело, да се у «прави наш народни језик» могу мешати словенске и друге књижевне речи, наравно на горе показани начин, «покоравајући се правилима и својствима народнога језика». Речи ове Вук је поделио на три врсте. Прво каже, да је у превођењу «Новога Завјета» задржао «49 ријечи славенскијех које се у нашем народном језику не говоре, али се ласно могу разумјети и с народнијем ријечима помијешати». Међу тим речима видимо речи: гонитељ, ревнитељ, свршитељ, тешитељ, добродјетељ, ревност, довољство, искуство, првородство, изобиловати, облагодатити, ревновати и т. д. Друго каже, да је у преводу употребио «47 ријечи које су од славенскијех

[1]) Вук, Писма, стр. 17. А на стр. 23 исте књижице има још једно место, које такође иде к овом предмету. Ту стоји: «Није ли сад већ дошло то срећно вријеме, за нашу књижевност, да се престане језик наш кварити и да се почне поправљати оно што је до сад искварено? Кад бисмо се ми сад упутили у напредак, онда бисмо се за прошавше тумарање могли тјешити и тијем, што су и Руси ишли од прилике овијем путем, само што су они и у овоме били од нас срећнији и паметнији. Они су из почетка писали готово више славенски него руски, но послије су се све приближавали, и сад се једнако приближавају к народноме језику; за то ми боље разумијемо Ломоносова и Державина, него Крилова и Пушкина. А и то је овдје вриједно споменути, да је Русима много лакше узимати славенске ријечи него нама; *јер су они славенски језик најприје поправили према своме народноме. Да је царство Душаново остало, па да су наши стари само онолико славенски језик посрбили, колико су га Руси порусили, и нама би сто пута било лакше узимати славенске ријечи, и многе се не би ни познале у српскоме језику.*»

посрбљене». Међу тима су: богоборац, богомрски, пријатан, неблагодаран, крајеугалан, сујетан, сведржитељ, неуздржник, сујевјерје, савршенство, будући (а, е), скрушен и т. д. Треће помиње речи: *посредник*, *природа*, *постојан*, и *непостојан*, и каже за њих да ће «по свој прилици прије бити руске него праве славенске (из црквенијех књига); али се и оне могу врло ласно помијешати с нашијем ријечима. *Гостољубив* и *гостољубије* ваља да су начинили наши књижевници, јер их ни у једном рјечнику нијесам могао наћи. *Гостољубив* може се помијешати међу наше ријечи, али *гостољубије* нема друштва међу њима, за то сам ја начинио *гостољубивост*». Тадашњи најумнији представник Вукових противника, др. J. Стејић у Гласнику II, 23, нашао је у самом преводу Вуковом много више и од стотине речи за које вели да се у простом народу или никако не говоре, или ако се које од њих и говоре, а оно их ретко и то највише само они употребљавају, који књиге читају или који су што од књижевника, мирских или духовних, научили. Али овим поступком Вуковим могла се сва препирка свести у ове четири тачке с тим, да је исте и сам Вук примио.

Поставивши као conditio sine qua non — *покоравање правилима и својствима народнога језика* Вук је тиме примио:

а. да се у књижевни српски језик могу мешати кад затребају и словенске речи;

б. да се те словенске речи могу посрбљавати;

в. да се могу употребити, кад је потреба, и остале књижевне речи, макар и не биле словенске;

г. да се речи по потреби могу градити.

Истина позније време није налазило да може примити неке словенске речи, које је онда и Вук примио, али се језик без ових основа није могао развијати у књижевности; а оно што је дотле било учињено по овим основима примљено је овим признањем као чиста тековина, а за у напредак су овим обележене сигурне основе за даље развијање. Види се да је Вуков предговор к преводу «Новог Завјета» био примљен од прилике с таком оценом. Др. Ј. Стејић је томе предговору посветио цео чланак «Езикословне примѣтбе на предговоръ г. Вука Стеф. Караџића къ преводу Новога Завѣта» који је штампан у Гласнику II (1—43 стр. Београд 1849.) Ту се управо др. Ј. Стејић измирује с Вуковим основима у језику, али и опет несавршено, и опет заборављајући conditia sine qua non — познавање правила народног језика и покоравање њима.

Граматички радови Ф. Миклошића и Ђ. Даничића после су коначно расветлили и расправили то једино спорно питање, и народни књижевни језик упутио се даље к своме развитку напред указаним путовима.

Али има још једно питање, о ком се много бавила ондашња наша филолошка препирка, које изгледа и данас отворено, и на које је и нама ред да дођемо по почетку овога чланка.

То је питање о дијалекту.

Ми смо напред показали примере других народа, по којима су овим или оним начином поједини дијалекти постали *народни књижевни језик* тиме, што их је књижевност развила и учинила савршенијима него што су они народни дијалекти који су остали изван књижевне употребе.

У нас, одмах с почетка, дигло се питање: кад се узимље народни језик за књижевни, на коме дијалекту да се то учини, и који дијалекат народнога језика да се учини народним књижевним језиком?

С тим питањем подељен је српски језик по старом словенском гласу *ѣ* на три дијалекта, на јужни, западни и источни. Западним се већ престало писати, и сад су један према другоме јужни и источни. У својој упоредној граматици Vergleichende Lautlehre, (2-te Ausg., 391 стр.) Миклошић много тачније тако звани јужни, *јекавски*, говор зове западним, а тако звани западни, *икавски*, приписује старим Порфирогенитовим Хрватима, и истиче га као останак од њихова језика. Осим те разлике по слову *ѣ* ни на шта друго није гледано у тој подели, и ње ради водила се препирка и говорило се о тој ствари у нашој књижевности тоном, за који, кад се добро погледа, мораће се рећи да самом предмету не одговара. Уз то се о томе предмету говорило још тако површно, да се никада није тачно узела у рачун цела језиковна област српскога народа, а исто тако ни цела језиковна област самих тих говора.

Кад је Вук у 1818 у предговору к Рјечнику први пут о дијалектима писао, он је рекао: «Мени се ниједно ово нарјечије не чини љепше ни милије од другога, него су ми сва три једнака, а ову сам књигу за то писао ерцеговачким: а. што се тако говори онђе ђе сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и од оца научио говорити; а *б.* да виде Сријемци и Бачвани и Банаћани како *њихова браћа* и по оним земљама говоре (Српски Рјечник, Беч 1818, XVII стр.). Године 1839, кад је писао «Одго-

вор на ситнице језикословне г. Ј. Хаџића = М. Светића", рекао је како *дје* и *тје* не претварају у *ђе* и *ће* у Дубровнику и у Босни, особито по варошима, «и за ово — пише Вук у тој књизи — могло би се рећи да је варошки — господски — говор јужнога нарјечија». Мало ниже у истој књизи помињући како је у Срба он најпре почео писати тим дијалектом каже како је то најпре чинио по херцеговачкоме говору, а како сад пише по дубровачкоме говору, да би се и тај говор боље познао у свему народу. Још мало касније, 1845 у «Писмима» (стр. 91) Вук је изрекао како се сад сваки књижевник мора трудити да *распозна чисти народни језик од онога што се говори покварено*, и сам је обележио како то треба чинити, те је тада и јужни говор узео у најстаријем, најмањем спајањем гласова промењеном облику. Што до тада није био још учинио, тада се Вук први пут изјаснио и о избору оних говора за књижевни језик, напуштајући дотадашње говорење, да су му сви једнаки. «А кад бисмо се договарали, стоји тамо, које би нарјечије било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао, *ово* јужно. Оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Биограда (у Буковику слушао сам 1839 године гдје људи и оданде и из оближњијех села говоре: дијете, бијело, лијепо, и т. д.[1]); осим тога главнога узрока могу се још споменути и ови: 1. да

---

[1]) У издању Речника од 1818 стоји да се јужни говор у Србији говори озго до Мачве, до Ваљева и до Карановца. На карти говора коју је издао В. Карић (Србија, стр. 206) за јужни говор су забележени окрузи: подрински, ужички, западни део чачанскога и готово цео рудничкн округ. Што се у Буковику могло чути, само је један зрак од рудничкога округа.

су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2. да се ни у једноме другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења словима не могу разликовати, као н. пр. *сједим* (ich sitze) и *сиједим* (ich werde grau), запјевати (anfangen zu singen) и *запијевати* (wehklagen), тако *отпјевати* и *отпијевати*, *попјевати* и *попијевати* и т. д. 3. оно је најближе к славенскоме нарјечију, од којега многи вичу да се не треба удаљавати; а 4 оно је нарјечије и у Дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона.»[1]) На другоме месту управо се завршује што је овде наведено. «Ако би ко рекао — стоји на стр. 93 исте књиге — да не пристаје на то, да ово јужно нарјечије буде књижевни језик за све Србе, ја бих му на то одговорио: да би тако, и још много по већој правди, могли рећи јужни Срби, да не пристају на то, да се сјеверо-источно или западно нарјечије узме за књижевни језик свију Срба; и да се на тај начин у томе нигда нећемо сложити. Коме пак ни ови узроци не помажу, онај нека пише нарјечијем којијем му драго, само нарјечија да не мијеша, и у осталоме нека се држи опћене правилности, пак ћемо оставити времену и опстојатељствима: или да нас у нарјечијама сложе; или да се једнако пише у свакоме. И стари су Грци у највећему цвијету своје књижевности писали различним нарјечијама, између којијех је била много већа разлика него у нас». Тако је Вук и ту и излетао напред за јужни говор и непрестано попуштао онима који тај говор не би хтели примити. Да видимо међу тим питање о земљишту

[1]) Вук, Писма, 19.

језика и говора, јер чим се хоће земљиште да дели на говоре и говорима да тражи већина или мањина, ваља бити на чисто са земљиштем. У том погледу се, међу тим, поступало одвише овлаш.

Вук је мало познавао источне крајеве српства и мало је по њима путовао. Рођен у пределима јужнога говора, у најзнатнијем његову путовању по Црној Гори и Далмацији (1834), Вук је још више познао западне крајеве, и оставио је лепих бележака о њиховим говорним разликама. Источни крајеви (осим Шумадије) могли су му бити познати само по службовању у Крајинском округу у његовој младости, пре 1813. Кад је први пут, у издању Рјечника од 1818, делио говоре и распоређивао их по земљишту српском, он је то учинио овако: „Ја сам овђе Српски језик раздјелио у три нарјечија (као што је сам по себи раздијељен) т. ј. *Ерцеговачко*, којим говоре сви Србљи који живе по Ерцеговини, по Босни (како грчкога тако и турског закона), по Црној Гори, по Далмацији, по Рватској и по Србији озго до Мачве, до Ваљева и до Карановца; *Ресавско*, којим говоре Србљи по Браничеву, по Ресави, по Лијевчу и по Темнићу и горе даље уз Мораву, по нахији Параћинској, по Црној Ријеци, и по крајини Неготинској; и *Сремачко*, којим говоре Србљи по Сријему по Бачкој, по Банату, по горњој Мађарској и по Србији око Саве и око Дунава (до Мораве)". Предели око Ибра, Косово, Нишки и Врањски предели, Пиротски предели [1]), Стара Србија (с Метохијом

[1]) У тим су крајевима *Торлаци*, за које је Вук 1852 у Рјечнику назначио да су људи који говоре ни српски ни бугарски. Ту се налазе најразговетнији примери *прелазнога говора*, језика мешовитога. Мешовити су

и деловима Македоније) остали су изван рачуна, јер у 1818 о њима Вук мало је још знао.[1]) Врло је знатно, што у овој првој деоби нема никако западног говора међу српским говорима, и што се као *ресавски* и *сремачки* јавља онај говор који је касније прозван источним. И касније Вук је доспео да о врло знатним језиковним појавама на истоку народних граница само кратке напомене каже. Мешовити или прелазни дијалекти, који масу српску деле од масе

говори редован појав међу сродним народима. Одавно је опажен на западу Србима и Хрватима прелазни говор према Словенцима (Крањцима). О њима је Вук у Ковчежићу (стр. 19) писао: «Међу Словенце иду и данашњи Хрвати у вармеђи загребској, вараждинској и крижевачкој, којијех је језик као пријелаз из крањскога у српски». То су тако звани *кајкавци* или *некавци*. У својој лекцији «Диоба словенских језика. Биоград 1874.» Ђ. Даничић је рекао за њих да им је говор мешовит и прелаз од једнога језика другоме. Тамо стоји: «Код нас се најобичније мисли да су Хрвати у три старе жупаније краљевине Хрватске, који мјесто *што* говоре *кај*, те их за то зову кајкавцима. Они се доиста и сами зову Хрвати, и кад год треба, дјелом доказују да осјећају и знају да су Хрвати. *Али је језик њихов пријелаз од новога словенскога на најближи сусједни*; по томе ако се тај језик и зове хрватски, нити се управо може звати другојачије, опет име хрватско није могло за њ постати, па не може ни припадати само њему, него је на њ прешло од сусједнога, ка којему је пријелаз, па очевидно томе сусједноме ваља да припада име хрватско више него њему. Други прибрајају к Словенцима те Хрвате против њихове воље, против њихова осјећања и *против самога језика њихова, који колико би могао бити словенски толико и није*. . .» Исто се ово може рећи и с толиким истим, ако не још и с већим разлогом за толика места међу Србима и Бугарима, о којима већ ври препирка, и о којима се толико погрешних тврђења разноси. Пример је мешовитога и говор провансалски међу шпањолским и француским, и међу италијанским и француским.

[1]) О томе се Вук изјаснио у «Ковчежићу». (Беч 1849). Ту је земљиште српскога језика одредио овако: «*Заиста* се зна да Срби сад живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока и између Дунава и Старе Планине), у Метохији (од Косова преко Старе Планине, гдје је Душанова столица Призрен, Српска патријаршија Пећ, и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној Гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном Подунављу од више Осијека до Сентандрије, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане. За то у почетку рекох *заиста* се зна, јер

бугарске, остали су му непознати. И у опште, докле је доста прибележио о говорним разликама међу Србима на западу, остали су потоњим радницима на проматрање Срби на истоку и српска племена, која су хватала средишње крајеве Балканског полуострва. Његови противници ни у томе га, на жалост, нису умели исправити. Др. Ј. Стејић је бранио источни говор, тражећи да он остане основа књижевном језику, па и он као пределе, у којима се говори источни говор, помиње осим Србије још Срем, Банат, Бачку и каже како се источним говором говори «најпосле даље у Мађарској, у Славонији, а и у Хрватској и овде и онде готово свуда где се нашинци, који се Србљима називају, налазе». У новије време почело се нешто пазити на говоре међу источним Србима, и тим ће се полагано доћи до тога да се тачније одреде како границе језику, тако и границе прелазним и мешовитим говорима међу Србима и Бугарима, питање једно, које с многих узрока заслужује највећу пажњу, а на ком се још до сад врло мало радило. Тога ради овде ћемо у кратко забележити како стоји питање о источном говору по најновијим проматрањима.

се управо још не зна докле Срба има у Арнаутској и у Мађедонији. Ја сам се на Цетињу (у Црној Гори) разговарао с двојицом људи из Дибре, који су ми казивали да онамо има много «српскијех» села, по којима се говори српски онако као и они што су говорили, т. ј. између Српскога и Бугарскога, али опет ближе к Српскоме него к правоме Бугарскоме». То је управо Вукова последња реч о тој ствари. И види се да су му југоисточне границе биле неразговетне и по ономе чим завршује тај говор, и по положају који даје Старој Планини, кад вели «да је од Косова преко Старе Планине» Призрен и т. д. Тога ради Вук ни о источном говору, његовим разликама и његовим границама и о његовоме претапању у прелазне говоре није могао рећи последњу реч.

У познавању источног говора прво се пошло даље белешкама М. Ђ. Милићевића у Кнежевини Србији (Београд 1876). У белешкама о народном говору у округу пожаревачком, смедеревском, ћупријском, јагодинском, крушевачком и т. д. налази се нешто и ако не богате грађе, којом се попуња оно што се до сад зна о источноме говору. Г. Јован Живановић у књижици «Особине ресавског или косовопољског дијалекта» (Ср. Карловци 1882[1]) изнео је тај говор у јаснијим цртама, али без географске одредбе, употребивши Милићевићеве и остале белешке. Ни за ту се расправицу не може рећи да је изнела потпуну и разговетну слику моравскога говора. Чини ми се да је то понајбоље пошло за руком г. В. Карићу у књизи «Србија. Опис земље, народа и државе. Београд 1887» стр. 207—209, где је први пут у потпуности изнесена слика српског источног говора. По тој књизи српски источни говор има два главна појаса, на која се дели, и који се, осим других ситних знака, међу собом нарочито разликују по акценту. Први је од тих појаса *мачванско-сремски* с познатим садашњим опште-српским променљивим и хармоничним штокавским акцентом. Други је од тих појаса *моравско-косовски*, у којем су закони источнога говора консеквентније изведени[2], али који има акценат на претпоследњем

---

[1] На ново штампана 1888 у књижици истога писца «о Српскоме језику».

[2] Вук у Рјечнику од 1818 није опазио акценатну разлику. Он бележи разлику што се у *сремском* (по нашем: сремско-мачванском) говору говори *летити, вртити, стидити се* и т. д. а по *ресавском* (по нашем: моравско-косовском) летети, вртети, *стидети се*, и т. д. По том закључује да се најјеначије изговарају речи у ресавскоме (стр. XVII). Касније се Вук није ни на ту разлику много обзирао, и у опште је напустио прваШњу поделу источнога говора на две поле.

слогу онако, као гдекоји од мешовитих српско-бугарских говора, који се с њим даље на истоку граниче. В. Карић је врло добро погодио да истави акценат као главну основу за разликовање, јер акценат је, у истину, најодличније обележје тога интересног говора, којега је оближе испитивање занемарено на велику штету ширих истраживања. Овде ћемо изнети како је г. В. Карић обележио географијску област моравско-косовскоме говору. «Моравски се наглас, стоји у једној примедби, простире и изван Србије, па и у области самога јужнога говора. Он почиње на обалама Јадранскога Мора, у Црној Гори, — осим Брда — удара овамо на Васојевиће и изилази на Косово. Одатле силази Ибром Голијској и Топлицом Биначкој Морави, па се после по Србији даље шири, и прелази чак и у Банат.[1]»

Тако је раширен и подељен источни говор по најновијим проматрањима, која су колико толико попунила празнине што су остале иза Вука.

Међу тим Вук је доста рано у своме писању узео јужни говор за основу, и ако ни источни није са свим напуштао.[2] Његов је правац упутио се с једне стране одабирању правилнога народног језика и у облицима и у значењу, а с друге изналажењу најстаријих и најчистијих облика јужнога говора. Превод «Новога Завјета» од Вука Ст. Караџића (Беч 1847)

---

[1] Вук у својим књигама помиње за понеке особине како се говоре «у Банату и доље преко Мораве.»

[2] Још и у 1850 Вук и Ђ. Даничић штампали су «Приповијетке из старога и новога завјета» и источним и јужним говором. То је Ђ. Даничић чинио и у новом издању те књиге 1865, и све до краја. Ђ. Даничић је и иначе, нарочито пре прелома у правопису, у Београду доста писао источним говором. Тим је говором најпре израђен превод «Историје српскога народа» од А. Мајкова, у ком је, могло би се рећи, дат модел историјскога стила.

и превод «Приповедака из Старога и Новога Завета» (Беч 1850) Ђ. Даничића изнели су огледе тога језика, који је нашим филолозима лебдео пред очима као идеал чистога народног, или народнога књижевног језика, а *који се* — упамтимо добро — *у свима појединостима, онакав какав је, нигде не говори у народу, макар да опет у њему нема ниједне појединости која се негде у народу не би говорила.* Тиме су и Срби дошли до живога народног књижевног језика, који је управо рећи једино потпуно доследном правилношћу различит од народнога говорног језика. Тај је језик баш исте 1847 године у лирици Бранка Радичевића показао и угледе песништва.

Вратимо се, дакле, ипак мало натраг, да погледамо како се међу Србима и Хрватима почело књижевно кристалисање око ових основа, да бисмо му касније могли потражити даље перспективе.

У Хрватској је у Загребу, као у централноме месту, избио покрет за сједињење са Србима радом Људевита Гаја. За Вуком Ст. Караџићем с једне и за старим писцима дубровачким, који су још у XVII веку почели писати јужним говором, брзо су пошла сва српска или хрватска западна племена римске цркве, и тамо су за примером Хрвата и Љ. Гаја обласни говори уступили место јужноме српском говору као књижевноме језику и за Србе и за Хрвате. На тим западним странама покрет је, дакле, ишао доста лако и без великих тегоба, и ако више спољно.

На источним странама и међу Србима грчке цркве није ишло тако лако. Прилике су биле друкчије, а те прилике нису могле остати без утицаја.

Нова српска држава подигла се у пределима старе Мачве, Шумадије и Поморавља, баш онде, где се најлепше и најчистије говори српски источни говор. Тим говором се говори и по Срему, Банату и Бачкој као и иначе по Угарској, где се налазила на остави традиција из Пећи и Старе Србије, где је било највише просвете, и где је било прво средиште новоме пробуђењу књижевнога живота. Тим је говором писао и Доситије Обрадовић, родом из Баната, који је на народном језику штампао прве књиге сувременог интереса и који је с убеђењем и живом енергијом потражио књижевна права народноме језику. У ослобођеној Србији тај је говор с места постао државни пословни језик. Др. Ј. Панчић је непрестано писао источним говором. Апсолутна већина српских књижевника, песници, приповедачи, научници, историци који су до сад писали, са врло малим изузецима, радили су и раде на том говору. За лексичко образовање народног књижевног језика, за стил, за акценат тај је говор неоспорно имао одсуднога утицаја, и то се може опазити и у писаца који јужним говором пишу, јер је јасно, да се лексички састав и стил садашњега народнога књижевног језика није образовао у области јужног, него у области источног говора. Нико није устао да доказује да В. Ст. Караџић и Ђ. Даничић нису имали право што су онако мислили о говору који треба усвојити за српски књижевни језик; напротив обично су готово сви стручни људи истицали њихову мисао, хвалили је и препоручивали да се врши. Највећа трпљивост свуда предусрета и јужни говор. В. Јагић 1864 писа „како у свијету има много појава којим не смијеш за раз-

логе питати, јер су одвише плитки; такво је још и дан данас поступање већине српских књижевника, који се држе екавштине.»[1]) Па опет мимо све то развитак на истоку одсудно је ишао у прилог источном говору, и у српској се књижевности, по досадашњој практици, од почетка до сад пише по источном говору, као што се у хрватској књижевности и у оним списима што се на западу српски публикују, пише по јужном говору.

Не можемо, дакле, да не опазимо оно што нам као разговетан чин пред очи излази, а то да је у погледу говора развитак пошао подељено. Исток се скоро сав служи источним говором, и тај се говор ту утврђује и развија као говор књижевнога језика и онде где се говори јужним говором.[2] Публикације јужним говором на овој се страни морају узети као изузеци. На западу, међу тим, и то од Дрине на запад, у свима публикацијама Цетиња, Сарајева, Ду-

---

[1]) V. Jagić, Zasluge Vuka Stefanovića Karadžića za nas narodni jezik Zagreb 1864, стр. 26. У истом смислу пише и П. Будмани у Radu LXXX, 167 и 184. На стр. 184 расправе «Поглед на историју наше граматике и лексикографије» у поменутој књизи Rada стоји: «Учинимо корак даље, примимо облике падежа какви су код штокаваца, и књижевни језик биће посве народни; примимо фонетичку ортографију, те и Србијанци неће имати изговора онда, да остају при свом источном дијалекту.» Али ни ту није узето у рачун све што је *с истока* требало у рачун узети; и ту се *изговору* даје претерана знатност — дијалекта; и ту се узимље да «Србијанце» уздржава оно што њих не уздржава ни мало. Али савет који Будмани даје Хрватима потпуно је добар и води онамо куд и ми желимо. Ми указујемо само на тачке које нису схваћене истинито. Јер у овим питањима не одлучују само разлози из филологије него много више из живота, пошто је језик за живот народни. Нек се, дакле, за сад изједначи све друго осим изговора, и нек само изговор остане — *неизједначен*. И тим ће напредак постати много сјајнији и знатнији.

[2]) Г. М. Ђ. Милићевић ми казива да је опазио како у Србији и у самом народу јужни говор попушта и почиње се мешати с источним.

бровника, Задра, Загреба, Осека, и Срби и Хрвати, и католици и православни служе се у књижевности јужним говором, па говорило се у околини јужним или западним, кајкавским, чакавским или штокавским говором. Овај век унео је толико напретка, што су на западу пред српским штокавским и јужним говором, којим су стари Дубровчани најпре почели служити се, у књижевности ишчезле многе ситне разлике западнога, кајкавског и чакавског говора.

Каква је даља будућност овога развитка?

Може ли се знати, какво гледиште према томе развитку да заузме Академија?

Да ли се може претрес о говору који ће постати основа српскоме књижевном језику сматрати за потпуно свршен, или ће се још на ново отварати?

Тешко је одговорити на та питања без пажње и свију могућних обзира. Али има погледа, који би заслуживали нову оцену или исправку. Гдекоји разлози, на које се позивао Вук, нису одржали вредност коју су имали у његовим очима.

Остаће разлог да је јужни говор најкарактеристичнији и најоригиналнији говор српскога језика. Али се неће моћи посведочити ни да је најстарији, ни најподеснији, ни најпростији.

Најновија истраживања износе на видик да се јужни говор развија тек од XV века на овамо[1] и да се дотле на западним странама држао западни, а на источнима, као и сад, источни говор. Могло би се само нагађати, под каквим се погодбама негде у Херцеговини развио и одатле даље раширио јужни говор.

---

[1] В. Јагић у чланку о слову ѣ у Archiv für slavische Philologie III.

Као најновији по постању, везан за акценат и за појаве јотовања, развијене где на један где на други начин, говор је тај тако пун тегоба за писање и изговор, да се без устезања може казати, да се осим Вука и Ђ. Даничића још једва који писац може показати који је тим говором писао потпуно доследно и без икакве погрешке. Свак ће то лако појмити, кад напоменемо да су замене *ије* и *је* везане за акценат, а да је акценат променљив и по пределима и по лицима. Замене још иду којекако за мачванско-сремску полу источнога говора, која има исту систему акцентуације. Али су оне врло тешке за моравско-косовску полу источнога говора, која се на толиком пространству говори.

Не да се сложити с данашњим знањем ни да је јужни говор најближи староме словенском, пошто се баш у српском источном говору *ѣ* изговара онако како се и у староме словенском некада морало изговарати.[1]

А према горе наведеним просторима источног говора пада и разлог већине, на који се Вук гдекоји пут такође позивао у одбрану источнога говора.

---

[1] Живојин П. Симић у својој књижици „Предавања из српског језика на практичним учитељским предавањима у Неготину 1882. Београд, 1882" казујући како су учени филолози изнашли да се ѣ у старом словенском изговарало као средина између *е* и *и* пише: „У некојим селима тамнавског среза у ваљевском округу, као у Врѣлу и другима, ѣ се и данас са свим тако изговара тим старинским гласом. Тамо се не каже ни *дете* ни *дите* него *дѣте*" (стр. 55). У „Српској граматици за основне школе у краљевини Србији. Београд 1887" исти писац каже: „Слово ѣ имало је глас који није био ни чисто *е* ни чисто *и*, него нешто средње између е—и. Тај његов глас може се и данас чути у живом говору по ваљевском округу, нарочито у срезу тамнавском" (стр. 177). И са̂м сам лично опазио тај изговор у људи с тих крајева, а г. Ж. П. Симић, родом баш с тога краја, уверава ме, да се тај глас чује само на местима старога ѣ.

Кад је др. Ј. Стејић 1849 бранио источни говор, поменуо је као разлоге што се говори по местима где су се у оно време књиге писале и продавале (по Србији, Срему, Банату, Бачкој и т. д.), што је и у старо време био основа књижевнога говора (позивајући се у томе на Душанов законик), и што је Доситије њиме писао. Остало не вреди ни да се помиње. Међу тим на страни источнога говора има више повољних страна које би га — ако се баш не би могло терати двоструко — истицале, и које без сумње нису без утицаја на толику упорност којом се он држи на источним странама, где љубав за јединство народно заиста није ни мања по себи, ни мање стварна него на западним странама. За то се барем не треба на доказе позивати.

Источни говор и његова замена старога *ѣ* са *е* (гдегде у наставцима са *и*) веома је стара, најближе ономе звуку тога старог словенског гласа. Како ја мислим да је у етнографски склоп српскога народа на источним његовим странама ушло више племена која су некада припадала разним племенима онога словенског народа који се населио по источним странама Балканског полуострва, источни је српски говор за рана постао савезна копча, којом се српско племе још од старина ширило пут истока.[1]

У погледу на књижевност, као што је јужни говор ушао у књижевне радове старих Дубровчана од XVI века, источни налазимо у свима књижевним споменицима источних Срба од XII века па до да-

[1] Интересно је како је подељена замена старога *ѣ* од Јадранског до Црног Мора. Међу Дрином и Искром је *е*, од Дрине даље на запад махом *је* (или *и*); од Искра даље на исток махом *ја*.

нас. Што је још 1849 др. Ј. Стејић опазио, данас је нама много већма познато. Ако би се, дакле, држало на то, да се и са старим књижевним језиком одрже у новој књижевности и у новом језику све свезе које су могућне, једна би се сама собом нудила у источноме говору.

Колико је јужни говор везан за извесну систему акцентуације, те су с њоме и саме његове замене у органској вези, источни говор много боље подноси различиту акцентуацију без икакве штете и промене, и тим је подеснији за ширење, потребно и неизбежно ономе говору који улази у књижевност. То је једна страна источнога говора, која је играла знатну улогу у досадашњем ширењу источнога говора, и која је и у будућности позвана да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретици међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила. У томе је једна културно-национална мисија Србије, која ће без сумње исто тако бити мила и нашим племенима на западу.

Има још један разлог који се не да превидети.

Југоисточни крајеви нашега народа још су и данас мало познати. Тек у наше дане М. Ђ. Милићевић, Јов. Живановић и В. Карић помогли су да се нешто јасније угледају две главне половине источнога говора: сремско-мачванска и моравско-косовска, које је Вук Ст. Караџић у почетку свога рада само наговестио. Ко зна какве ће се још грађе изнаћи, кад се на то питање мало већа пажња обрати.

А пре него што се испита све што треба, било би прерано исказивати последњу реч.

Ја нисам рад изазивати ни спор ни расправу. У овоме довде старао сам се, да за оба говора по досадашњем развитку кажем оно што су они у књижевности могли изазвати или што би могли изазвати. Правци њиховога развитка оваки или онаки за нас нису питање без интереса, и ми смо дужни пратити га.

Ни из далека не мислим да би било време још данас изрицати коначан суд тим говорима, и то је баш главни разлог који ме је навео на овај говор.

Признајем да јужни говор за западне крајеве има исто онако меродавних разлога, какви се још пре и по јачим узроцима морају признати источноме говору за источне крајеве.

Мислим тога ради, да треба рећи с овога места да развитку једнога и другога говора не треба стављати никакве препреке, да их треба једнако држати у потпуној равноправности. Што је Вук Ст. Караџић рекао за њих још 1818 у првоме издању речника «да му се ни један не чини ни лепши ни милији од другога, него да су му обадва једнака», држимо и данас.

Баш и онда кад би се обадва та говора одржала, не би то била никаква сметња целини књижевнога језика српског. Наш јужни и наш источни говор не могу се поредити ни са средње-француским, ни са тосканским, ни са саксонским народним говором. У тим је примерима цео склоп говора, и фонетички и лексички, имао да се избија поврх дру-

гих. У нас је сва разлика изговор једнога слова у неким речима. С тога не само да не може бити разговора о *дијалекту*, кад се хоће да говори о оној разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књижевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни *говором*; њој би највећма приличило назвање *јужнога* и *источног изговора*. Још 1845 Вук није сматрао за немогућно, да остану непрестано оба говора, и том приликом је написао знамените речи: «И стари су Грци у највећему цвијету своје књижевности писали различитијем нарјечијама, између којијех је била много већа разлика него у нас.» Још лакше се то може тражити кад се узме на ум, да је цело питање *о изговору једнога старословенскога гласа*.

Оставимо, дакле, и даље времену питање о изговору, а ми се, међу тим, старајмо, да приберемо и на углед ставимо шта се до сад у развијању тих говора *лексички* урадило за стварање народнога књижевног језика, о чему је већ раније говорено

Што се тиче јужнога и источног изговора, време ће показати хоће ли се моћи један од њих извити изнад другога, и хоће ли моћи који од њих надвладати. Дотле пак, пошто то питање није и не треба да буде питање ауторитета, него треба и даље да остане, као што је и до сад било, питање снаге и питање развитка — оставимо и даље неспречен, слободан ток природноме развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се до сад у двоструком правцу обележили.

У чланку који сад долази показаћемо шта мислимо да треба чинити за даље изучавање говора

који не улазе у књижевни језик и којима ће остати задатак, да га својом снагом само подупиру.

IV.

Шта да чини Академија да би извршила свој задатак у неговању језика српског.

Из свега што је напред наведено, разговетно је, да је нашој Академији за то што је Академија, и именом и традицијом и положајем и народним очекивањем прописан задатак у развијању и неговању књижевнога језика српског. Тај задатак је једна од првих дужности Академије.

У разлагањима која су напред изнесена ја сам покушао да осветлим стање главних питања о нашем народном и књижевном језику. Постарао сам се, да у општим цртама обележим којим се путем у ком правцу ишло, докле се где дошло, какви су изгледи за будућност и како мени изгледају даље линије развитка тих наших питања у будућности и дужности ове Академије у томе развитку.

Тим разлагањима и размишљањима задатак је био да приготове и образложе завршетак, на који сад долазим, и у коме мислим да изнесем позитивне предлоге.

Дужности Краљевске Српске Академије у неговању језика српског различите су.

У неким питањима Академија ваља да се стара само да ауторитет и тежину свога имена не употреби на спречавање природног развитка, и да томе развитку осигурава кретање пуно слободе, остављајући природном току, да у самом животу питањима даје оно решење које буде одговарало потребама и

околностима, управо да само држи отворен пут тежњама и раду снаге народне.

У другим питањима Академија не може радити сама, већ може раду давати правац, изазивати га и науку упућивати оним местима из језика, која траже више светлости или у којима потреба језика и књижевности тражи што више лингвистичког расветљења, претреса и испита.

Има, најпосле, послова који су и дужност и задатак Академије, а које осим Академије у нашим приликама нико други не може с иоле успеха радити.

*

Прва врста питања, то су питања о говору књижевнога језика. Напред је разложено шта ја мислим о тим питањима, и онде су наведени обзири, који у претресању тих питања у нашој књижевности нису до сад у рачун узимани, а који се никако не могу изван рачуна оставити. Међу тим, ако, по моме мишљењу, Академија није позвана, да у ток природног развитка на том пољу утиче, дужност јој је, да упућује пажњу на извесна питања, да обасјава тамне стране и да тражи и на видик износи што је непознато.

У том погледу ево шта би, по моме мишљењу, требало предузети.

Говор књижевнога језика издиже на опште-народну висину један народни говор; лексички га богати и оплемењава радом свестраног духовног живота; формално га богати и оплемењава одабирањем најправилнијега и најобичнијега у језику. Тим путем се развија и ствара говор духовнога народног жи-

вота и свију кругова и места која томе животу припадају, ма где се она налазила у народу. Тиме самим сви други говори постају прости локални говори. ограничени на локалну пределну употребу и на стешњене потребе простога материјалног и свакидашњег живота, издижући се само до ниске међе усмене народне књижевности. Али ма да тако тражи потреба народнога живота — у оним говорима што су осуђени да се забаце и пропадну, остаје много ситница које су јако потребне за изучавање етнографско-лингвистичних особина народних, за етнографску народну историју, за познање пределних особина народнога језика, за све оне тајне историјске, етнографске еволуције, којима се из појединих братстава и сродних племена мало по мало образовала народна целина, и у које наука треба да погледа или да их расветли. Осим просте потребе потпунога знања, ти су пределни говори још вечити извор и рудник за многе и многе ситнице, у којима књижевни језик може осетити потребу ради свога развитка или попуњања. И сами интереси народног уједињавања били би послужени тиме, што би се пределни говори познавањем примакли, приближили и омилели опште-народноме говору.

С тога Академија не треба да запусти изучавање дијалеката као таквих у њиховоме гласовном, граматичком и лексичком саставу. Пошто ће досадашњом еволуцијом у књижевноме говору, која се на источној страни нашега народа показала, Академија по својој прилици постати природни чувар источнога говора у књижевности, и пошто су Академији више него икоме другоме на руци дијалекти по источним и југоисточним странама нашега народа, природно

се њеноме изучењу препоручују источни говори, који су најмање изучени и у којима лежи толика драгоцена грађа за најинтереснија питања етнографске историје о формацији словенских група на Балканскоме полуострву и о њиховоме националном кристалисању од VII века на овамо. Белешке Вука Ст. Караџића, М. Ђ. Милићевића, Јов. Живановића, В. Карића и И. Јастребова само су нам отшкринуле ту књигу пуну интереса. Али њу треба отворити, и из ње треба и нашој науци и свету показати сву ону обилату грађу која се у њој налази.

Ево којим путем може Академија радити на томе задатку.

Изучавање дијалеката има пуно угледа у лингвистичкој словенској књижевности. У нашој књижевности у томе погледу може послужити као углед једина расправа Ђ. Даничића «О разликама српскога и хрватскога језика» (Гласник IX). Академија може у томе бити на руци и обавештењима, и давањем грађе, и давањем потребне материјалне помоћи у изучавању. Сви разни говори уз Тимок и Мораву к пределима Струме и Вардара треба да постану предмет нашега изучавања. Из године у годину Академија треба да је спремним и за то обдареним књижевницима на руци средствима којима ће их у изучавању помоћи. Из године у годину Академија треба да те радове изазиље расписивањем награда, било што би поименце обележила предмет који хоће да се поближе испита, било што би у кругу својих средстава свагда награду расписивала, остављајући писцима слободу у избирању тема.

Још у почетку наше књижевности нешто је рађено за познавање дијалеката. Касније се то заба-

цило и изобичајило. И тек у најновије време више узгред, поводом етнографских радова о Србији, обраћено је нешто пажње на та питања. У Хрватској међу тим почело се о нашим западним дијалектима озбиљније мислити. С тога је време и да ми на источне дијалекте погледамо, не само што је у томе наша књижевност сиромашна, него и што та питања заслужују нарочиту, живу и најживљу пажњу.[1])

То је све што се може радити у прилог питања о дијалекту. Питању о говору књижевног језика ваља и даље оставити сву слободу и употребити сав ауторитет, да се народноме духу у тој ствари само никакве препреке на пут не мећу.

*

Друга врста питања то су питања граматике и даље развијање граматичког изучења нашег језика.

Напред сам на свом месту опширније говорио о томе, докле се и у ком правцу до сад развила научна радња на граматици.

---

[1]) Ево шта се у последње време радило за познавање западних дијалеката, што би могло послужити као углед за изучавање дијалеката на истоку:

1., *Čakavisch-kroatische Studien* von D. Nemanić. Erste Studie. Accentlehre. Wien 1883, 8⁰, 68. — Као продужење овога посла изашла је друга књига у Бечу 1884, 8⁰, 71. В. Јагић у Archiv-у Band VII. стр. 490—491 и Band VIII стр. 155. врло похвално говори о овом раду.

2., *Dubrovački dijalekat kako se sada govori, napisao* P. Budmani. Zagreb 1883. 8⁰, 25.

3., *Osebine današnjega riječkoga narječja*, napisao R. Strohal. Изашло у Програму ријечке гимназије за 1882|3 у Загребу 1883 г. — 8⁰, 54 Јагић у Archiv-у VII. стр. 493 хвали врло и овај рад.

Онај правац изучења језика који сам говорио да је нашем књижевном језику у његовом даљем развијању потреба, треба Академија да да̂ или радом самих академика или изазивањем рада осталих књижевника који се о језику баве.

Тај правац су све стране синтактичког, лексичког и стилистичког изучења језика, којима се језик везује с логиком и стилистиком.

Академија може ту радити опет давањем задатака и расписивањем награда.

Награда би се могла поставити или за целу српску синтаксу или за поједине главе њене које још нису израђене, а које би ваљало израдити. Синтакса глагола; значење и употреба глаголских облика; глагол и његове допуне (прости падежи или падежи с предлогом); начин одрицања у српском језику; значење, ред и место речи у свему пространству своме какав се показује према духу језика и какав је за прави српски стил, прилози и речи и обрти који се као прилози употребљују (locutions adverbiales), и место њихово у стилу— све су предмети који треба да се обраде од прилике начином којим је Ђ. Даничић обрадио падеже. Из тих послова би синуло много светлости за познавање српскога језика у његову правоме духу, а изашло би много ванредне користи за образовање српскога стила.

Интерпункција ако није предмет науке, предмет је велике практичне потребе. Има у њој питања која се могу расправити тек пошто би се пре тога синтактички опширно расправиле реченице предметне

и атрибутне које се почињу са *који*, са *да*, са *што*, са *како* и т. д. и у којима данас у интерпункцији влада највећа неједнакост. Кад би се предмет у целини расправио како ваља, вештим радом би се и ту правила сама собом показала.

Сви ови послови могли би се узети у један општи задатак који би тражио целу српску синтаксу. Али пошто је то дуг и тежак посао, по моме мишљењу Академија би боље учинила да га расклопи, па да прави задатке од појединих глава и одељака. Осим што је свакоме лакше прихватити се такога рада, ја сам уверен да се претходним засебним и делимичним обрађивањем појединих питања боље испитује предмет, да се тако на њ већа пажња обраћа и да се он свестраније испитује него што би то могло бити кад би један човек за све у један пут и грађу купио и све у исти мах обрађивао. Ако би Академија била срећна да у брзо добије више израда на поједине теме, лако би било после одредити нарочиту награду за израд целине.

На послетку долазе треће врсте послови, они које може радити само Академија, и који се, особито у малим народима, и не очекују ни од кога другог него од Академије. То су лексички послови.

Напред сам изложио којим се путем развијала и докле је дотерала наша лексикографија. Овде је место да посебице и у потанкостима изложим шта може Академија у том правцу радити, па да задовољи она очекивања која се у њу полажу.

Први је задатак *Речник народнога књижевног језика српског*, у ком би се с критиком и разбором изложило и изнело све што је до сад одабрани део литературе урадио за лексичко развиће и усавршење народнога књижевног језика. Речнику би томе био задатак, да изнесе и представи садашње стање народнога књижевног језика српског. Почетци тога језика тражили би се, према природном његовом развићу, у народном говорном језику од почетка књижевности, у народним усменим умотворима, у делима признатих писаца свију струка књижевности и науке, почињући од Доситија па до данашњих, за које се нађе да им дела треба да уђу у ред оних писаца из којих ће се црпсти грађа за речник.

Круг тога речника по моме мишљењу ваљало би одредити не само по лингвистичким него више по литерарним потребама; лингвистиком се послужити за методу, а не за опсег речника. Тако би властита имена свију врста, тамне речи (као из загонетака) и сав речнику књижевног језика несродан материјал требало изоставити из тога речника. На супрот томе фразеологији, гранању значења и свему чим се природни опсег речника књижевног језика боље осветљава, ваљало би дати најпространије место.

У послу овом рад мора поћи извесним редом према саставним деловима његовим. Ја бих га овако замишљао.

За народни и књижевни језик у исти мах ваља употребити лексикографска дела Вука Ст. Караџића, Д. Исаиловића, Шулека, Ђ. Поповића, Ив. Филиповића, Панчића и Јов. Ђорђевића који су сви за разну потребу или искупљали српске речи или били у при-

лици да за стране називе или појмове српске речи истражују. Тога ради ће у делима већине осталих осим Вука Ст. Караџића, који је непосредно сам купио речи из народних уста и из народних умотвора, бити много нескладних нових речи, незгодно скованих, невешто употребљених. Али се у свима тим делима може наћи негде у већој, негде у мањој мери по нешто употребљиво, згодно, понешто узето и из самог народног језика, или удесно сковано по законима језика, што не би требало да се изгуби, и што се више пута баш одатле, природним путем, ширило у књижевност и у жив књижевни језик. Требало би, дакле, све књижевне послове те врсте прегледати и исцрпсти с највећом пажњом и изабрати из њих све оно што се нигде не сукобљава са законима језика што је срећан избор или зрела удесна творевина.

Народни језик из живих уста ваљало би исцрпсти с много више систематичности него што се то до сад чинило. Тешка времена много назаднијег народног и књижевног образовања, у којима је Вук Ст. Караџић радио, неурађен посао и огромност задатка која је пред њим стајала, чинила је, те се Вук трудио сам колико је могао, и задовољавао се с помоћу која му се од куд могла указати. Док се купила грађа за академијски речник загребачке Југословенске Академије, полазило се од онога, до чега је довео Вук, и тражило се оно што у Вука нема, остављајући околностима и случају да то попуне колико се могло. За речник наше Академије ја мислим да би требало са свим друкчије и систематичније поступити. Као што је познато, језик је средство којим народ води и држи свој друштвени живот, ис-

казује своје мисли, врши своје послове и радње. Језик је, дакле, средство друштвеног саобраћаја и духовног живота, и у исти мах оруђе којим се у животу воде и врше толики послови. Тога ради језик се и расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове по разликама сталежа, послова и радова који чине целину народнога живота. Струке ове послова и према њима и струке језика згодно би се могле упоредити са струкама књижевности. Као што је језик математичара различит од језика песника, језик филолога различит од језика приповедача, језик политичара и правника различит од језика педагога или васпитача, тако сваки круг рада, сваки круг живота, сваки сталеж има свој засебан језик, са засебним обртима, засебном терминологијом, речима, фигурама и значењима. Ако се све то систематично не узме на ум, језик ће се народни исцрпсти непотпуно, случајно, без системе; такав рад неће моћи задовољити праведна научна изискивања, и развиће књижевнога језика имаће штету често ненакнадну и неопростиву. У овоме погледу може се наша Академија с великом коришћу угледати на Румунску Академију наука, која је већ почела публиковати свој речник румунског језика, и овде би се с коришћу могао применити поступак, који је та Академија узела за црпење речи из народа. Румунска је Академија зарад скупљања грађе из народа начинила особита питања, која је упутила на све стране по народу, и у тим је питањима узела на ум све горе наведене обзире. Као што сам имао прилике у Букурешту се лично известити од уредника речника г. академика Хъждеа, Академији се одговорима на њена питања одазвало с разних

страна румунскога народа преко хиљаду лица. Да бисте видели како је тамо тај посао рађен, ево неколико главних црта из тога румунског упутства.

У почетку се око педесет питања баве фонетичким дијалектичким особинама језика. За тим питања прелазе на кругове речи. Ту се траже називи за доба године, климат, положај места, пластику земље, називи за руде и камење, за боје и упоређења која су с рудама и камењем у вези. За тим се прелази на дрва и биље, на њихове делове, боје имена, називе и белеге, у чему је за нас покојни др. Ј. Панчић толики материјал прикупио. По том долази терминологија шуме, вина, виноградарства и винарства, баштованства, воћарства и пчеларства. у чему последњем имамо леп материјал прикупљен од Јов. Живановића, који би се овим начином, без сумње, још више могао обогатити.

Даље се иде свима врстама стоке и животиње и траже се све речи које к томе иду и које чине целину тога круга терминологије. За тим долазе рибе и птице, у чему ми опет имамо радове од Ј. Панчића, који ће се такође моћи попунити новим тражењем. Ваља ми још додати, да се та терминологија још попуња речима или обртима за исказивање боја или гласа животињског. После долази лов и све што се тиче лова. За рибе долази у попуну рибање или риболов, о коме имамо за јадранско приморје интересну радњу Л. Зора. На онај исти начин требало би испитати рибарску терминологију свију наших река, бара и језера у којима се риба лови. Прелазећи на сеоску кућу и сеоски живот, на сточарство, на ратарство, на коларство, терминологија и ту црпе све до разлика у деоби времена (ако их има) којим

се служе људи који се о оним пословима баве, до њихових оруђа, до различитих делова тих оруђа и т. д. Даље се иде на сва остала оруђа која се обично употребљују, на хаљине, јела са свима речима које су с тим у вези, па по том на све врсте заната, као што су ткачки, дрводељски, зидарски ковачки, кројачки, млинарски, и т. д. Најпосле долази, на ред друштвени народни живот, и ту се траже народни обичаји, карте, игра, музика и музични инструменти, о чему имамо нешто радње од Кухача. Најпосле се прелази на болести и на њихово лечење, што је у нас такође претресано једном радњом д-ра Владана Ђорђевића. И на послетку се прелази на празноверице и вражбине, на вероваља, народне обичаје и т. д. у чему ја не мислим да би требало следовати румунском речнику, јер су и из тога само речи за речник, а описи су за публиковање на друкчијем месту и у друкчијем облику.[1])

Овде сам навео само пример који показује којим би се начином могла најпотпуније исцрпсти ризница народнога језика у свима њеним преградама и крајевима. У горе наведеном правцу, Академија би лако израдила питања, која би ваљало упутити интелигентним пријатељима тога посла и академијског речника у народу, а на питања би се током времена и личним настојавањем и понављањем, не остављајући ништа случају, могло добити лепих одговора. Познато је како је тим начином и В. Богишић купио грађу за свој Зборник народних правних обичаја. Наравно да се у томе послу не би

[1]) Etymologicum magnum Romaniae. Dictionarul limbei istoriche si poporene a Romanilor de B. Petriceicu Hasdeu. Bucuresci 1887.

заборавило ни на остале лингвистичке појединости што се тиче сигурности извора, акцента, пажње у бележењу, и на бележење свију оних појединости које су од утицаја и значења у овоме послу. Нарочите мере морале би се предузети како да се људи упуте да им белешке и јављања могу бити од праве користи и да не даду повода злом разумевању и погрешкама.

Долазе на ред усмене народне умотворине и производи литературе, главни извор из којега нам треба вући најдрагоценију грађу за речник Академије.

И у једноме и у другоме послу Академија би морала узети тачну библиографију, ако не сама прикупљена и набављена дела, те да по њима одлучи шта се може узети као извор за речник, руководећи се у томе при усменим народним умотворинама по критичности издања, а при производима литературе по вредности за речник.

За усмене народне умотворине и круг је мањи и задатак лакши. По свему што смо напред говорили, главни посао, главни задатак речника налази се управо у цртању из књижевничких списа. Наша је мисао не само да се траже речи и значења из народа, него и оно што се с тим речима и с тим значењима учинило од како је народни језик постао књижеван, и од како се њиме пише. На то ћемо и ми више пажње обратити.

Горе је показано како се језик живих уста народних састоји из разних посебних слојева и кругова и како све те слојеве и кругове са систематичном пажњом треба проћи, ако се хоће да се исцрпе сва ризница тога језика.

Исти је тај систем у склопу језика књижевнога само у далеко већој и у много разгранатијој мери. С тога би Академија ваљало да поклони највећу пажњу списку дела која би ушла у ред извора, из којих ће се црпсти за академијски речник.

У том послу ваља више гледати на богатство и правилност језика, на јако осећање језика у извесногa писца него и на шта друго. Гдекоји би писац био увучен у тај списак само за то, што својим делом представља известан круг језика за речник.

Не само, дакле, песници, приповедачи, правници, моралисти, историци и т. д. од Доситија на овамо што би се имали узети у ред извора, него и сви остали писци, у којих има прилога за попуну оне потпуности речника по круговима језика, коју смо ми у овоме смишљању поставили као идеал. И сами државни и политички списи ваљало би да се у извесној мери уврсте у исту линију.

Кад би се један пут с те стране утврдио списак извора, настало би бирање речи и примера, који би посао морали на се узети сами академици, и књижевници потпуно поуздани да процене која реч, који обрт или начин говора немају недостатка по законима српског језика и могу ући у речник. Тај би посао морао трајати више година, док се извесним редом не би на тај начин претресло све што је као извор одређено. Тај је посао више спор него досадан и тежак, и може га радити више људи на разним местима, чим би се извесни знаци за преписаче одредили и препоручили онима који су се примили да бележено исписују.

Посао исписивања на листиће онога што су горњим начином изабрани људи побележили морао

би се радити у самој Академији, управо у засебној канцеларији за речник, која би се морала наћи, и тај би се посао могао почети одмах са бележењем, чим би се о свему раду донеле потребне одлуке. У том послу могли би наћи поуке и заслуге гдекоји млади људи, који су спремни за тај посао, и у коме треба осим студије и познавања науке имати више свега пажње и љубави к предмету и к раду.

Кад би се течајем времена на овај начин, без икакве хитње и журбе, претресли сви извори, покупила сва грађа, ваљало би мислити на коначну редакцију.

Први корак к томе ваљало би још с почетка спремати тиме, што би се материјал, који би брзо нарастао до великих размера, одмах с почетка распоређивао по словима, а касније и у поједине крупније подразделе. Пошто су све то послови који траже ванредну тачност и особиту пажњу, само се собом види, да би рад на речнику морао имати кроз више година засебно место, с великом пажњом и сигурношћу.

О коначној редакцији могло би се мислити кад би већ материјал био потпуно сакупљен, пошто за то треба више година. У овај мах могао бих само то напоменути, да би се у коначној редакцији требало служити примерима с великом пажњом и великим тактом. Као што оскудица примера управо одузима снагу речнику, лишава га најснажније светлости коју може дати, чини ми се да у истом правцу може речнику удити и превелико мноштво примера. Осим тога превеликим мноштвом примера речнику се умањава употребљивост и прегледност,

два својства, од којих у највећој мери зависи његов живот и онај велики уплив, који од њега очекујемо, као и велике наде за ширење и оснажење јединства народног, које у ње мећемо.

Велико оригинално издање с целим научним апаратом, ако би се с довољном пажњом, с потребном критичношћу и достојно високога позива извело, било би широка пирамидална основа за даљи развитак језика. У већим и мањим издањима, за разне потребе изведеним и скраћеним, која се без тога великог издања не даду ни замислити, речник би се ширио по свима круговима, по школама и на све стране по народу. Тада би се тек видела и осетила она велика корист за духовни народни живот коју ми од њега очекујемо. То је оно чему ми тежимо и чим желимо да принесемо свој прилог напретку наше духовне моћи народне. Из овога што је напред наведено, могли сте видети, колико је лепоте и величине и у извршењу те намере, а како је пут к њој мучан и тежак. Али истрајност и стрпљење одолевају свему. А ако тај задатак Академија не изврши, извесно је, да га нико други у народу српском не би могао извршити.

Моја је намера била, да својим слабим силама покажем овај задатак, да изнесем све оно из досадашњега народног развитка, што Академији овај задатак на душу ставља, све оно што будући развитак народни од Академије као њену дужност тражи. Моја је намера била, да Академији овом посланицом о задаћама њеним у неговању језика српског покажем, како мислим да се досадашња тековина народнога књижевног језика прибере, уреди и за широко уживање приготови; како мислим да се је-

зик српски потпуније развија и негује, да у будућности покаже свуколику снагу, гипкост и лепоту своју; да што позитивније обележим чак и у појединостима и начине којима то може бити. Још даље појединости даду се лако извести из овога што је довде изведено, али је то посао засебних разговора и академијскога рада.

Уверење да ће се тим радом уздићи слава и глас Србије и младе српске науке, да ће се тим радом сјајно послужити оним великим метама које загревају свако српско срце и које су једини основ боље будућности, надам се да ће учинити да овај предлог не уђе у ред цветова који опадну не оставивши рода, него да ће учинити да се о њему даље размишља и ради. На тај начин недостаци му не би били узрок пропасти, него би се изнашли и уклонили, а пошто би се и то свршило, к извршењу би се могло поћи снажним, постојаним кораком.

Много смо ми дужни сенкама и гробовима јунака који су дигли ову земљу, сенкама и гробовима умних радника који су у њој духовни живот основали. Нисмо достојни ни једних ни других, ако њихову велику задужбину не умемо и очувати и унапредити. Помишљајмо и на то, кад год је време да предузимамо дела од општег и великог значаја, еда бисмо се својих дужности боље сећали, еда бисмо вршећи их снажније истрајали!

ГДЕ ЈЕ ШТО.

стр.

Приступ 5

I. Академија и речник. Шта се обично узима као задатак Академије? 7

II. Докле се дошло с речницима и с граматиком у нас? . . 18

III. Питање народнога књижевнога језика и питање о дијалекту 40

IV. Шта да чини Академија да би извршила свој задатак у неговању језика српског 71